

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Києво-Могилянська академія”
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній рівень – магістр

на тему: «Формування концепції радянської окупації Австрії (1938–1945)»

Виконав: студент 2-го року навчання
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньо-наукової програми «Історія»
Литвин Володимир Юрійович

Науковий керівник: Лисенко Олександр Євгенович,
доктор історичних наук, професор, член-кор. НАНУ,
завідувач відділу воєнно-історичних досліджень
Інституту історії України НАНУ.

Рецензент: Кудряченко Андрій Іванович,
доктор історичних наук, професор, член-кор. НАНУ
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділу теорії та методології всесвітньої історії,
директор Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»

Магістерська робота

захищена з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

“ _____ ” _____ 2026 р.

Київ – 2026

Декларація академічної доброчесності

студента НаУКМА

Я, Литвин Володимир Юрійович, студент 2-го р. н. факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 “Історія та археологія” адреса електронної пошти: volodymyr.lytvyn@ukma.edu.ua підтверджую, що написана мною магістерська робота на тему «Формування концепції радянської окупації Австрії (1938–1945)» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;

- згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи StrikePlagiarism.

- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт

20.05.2026.

Володимир ЛИТВИН

АНОТАЦІЯ

магістерської роботи

Тема: «Формування концепції радянської окупації Австрії (1938–1945)»
Автор: Литвин Володимир Юрійович, студент 2-го р. н. другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія».

Науковий керівник: Лисенко Олександр Євгенович, д.і.н., професор, член-кор. НАНУ, завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАНУ.

Захищена: " ____ " _____ 2026 р.

Короткий зміст роботи: у магістерській роботі на основі широкого пласту джерел досліджено та висвітлено низку питань, пов'язаних із процесом становлення концепції радянської окупації Австрії.

На основі аналізу радянських дипломатичних документів доведено, що впродовж 1932–1938 років «австрійське питання» перебувало у зоні підвищеної уваги Кремля. Радянські дипломати під час низки зустрічей з представниками європейських країн активно здійснювали зондування їхньої позиції, а також повідомляли свою думку стосовно вірогідності та значення аншлюсу Австрії для геополітичної ситуації у всьому регіоні.

Аншлюс Австрії 1938 року став призвідником зміни позиції СРСР щодо цієї країни. З одного боку, СРСР відстоював ідею колективної безпеки та засуджував аншлюс як акт агресії. З іншого, – заходи німецьких дипломатів щодо зближення Райху та СРСР, а також підписання «пакту Молотова–Ріббентропа» сприяло перегляду радянської візії аншлюсу та Австрії як жертви агресора.

У червні 1941 року СРСР був вимушений доєднатися до антигітлерівської коаліції через напад Німеччини. Аналіз дипломатичних документів періоду 1941–1945 років засвідчив процес формування нової концепції погляду радянського керівництва на повоєнний устрій Австрії. Насамперед ідеться про виразні натяки на амбіції СРСР у цій країні.

Незважаючи на попередні домовленості із США та Великою Британією, згідно з якими кожна із країн мала контролювати свою окупаційну зону та здійснювати рівний вплив в Австрії, СРСР почав готувати підґрунтя для того, аби саме радянський вплив домінував у цій країні.

Після наближення радянських військ до кордонів Австрії та початку боїв за Відень радянське керівництво використало постать Карла Реннера для формування маріонеткового уряду Австрії, що майже повністю складався з комуністів або їхніх симпатиків. Таким чином, співставивши

концепцію окупації Австрії, сформовану на конференціях з Великою Британією та США з комплексом заходів, ужитим військовим та політичним керівництвом СРСР щодо Австрії після вступу радянських військ на територію країни, можна дійти висновку, що СРСР цілком свідомо пішов на порушення своїх домовленостей.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження визначається формуванням авторської візії еволюції радянської теоретичної концепції та безпосередньої політичної практики окупації.

Ключові слова: міжвоєнний період, Австрія, Німеччина, СРСР, аншлюс, Друга світова війна, антигітлерівська коаліція, Московська конференція, Курт Шушніг, Йосиф Сталін, Федір Толбухін, Карл Реннер.

ЗМІСТ

Вступ	2
Розділ I. Історіографія та джерельна база дослідження	6
1.1. Стан історіографічного опрацювання теми.....	6
1.2. Характеристика джерельної бази дослідження	9
Розділ II. Австрія в зовнішній політиці СРСР (1932-1938 рр.).....	13
Розділ III. Аншлюс Австрії – дихотомічний сценарій Берліна	21
Розділ IV. Вплив аншлюсу на зміну зовнішньополітичного курсу Кремля	36
Розділ V. Питання повоєнного устрою Австрії на конференціях країн антигітлерівської коаліції (1941-1945)	45
Розділ VI. Становлення радянського окупаційного режиму в Австрії....	56
Висновки	66
Список використаних джерел та літератури.....	71

Вступ

Події Другої світової війни не втрачають своєї **актуальності** навіть через 80 років після її завершення. Одним з перспективних напрямів досліджень є вивчення окупаційних режимів, встановлених Радянським Союзом у звільнених від військ Вісі країнах, після закінчення цього світового конфлікту. Внаслідок воєнних та політичних успіхів СРСР, станом на квітень 1945 року ним були встановлені окупаційні режими на території багатьох країн Східної та Центрально-Східної Європи. Однією з таких країн є Австрія на території якої СРСР встановив окупаційний режим у квітні 1945 року без попередніх консультацій зі своїми союзниками по антигітлерівській коаліції.

Додаткової актуальності роботі додає те, що сучасний російський політикум активно апелює до сюжету про радянське «визволення» Австрії та намагається експлуатувати його з метою підтримки дружніх російсько-австрійських відносин. Показовим у контексті експлуатації австрійського сюжету є те, що коли у 2025 році Радою Безпеки РФ було випущено збірник тематичних статей, матеріал російського міністра закордонних справ Сергея Лаврова були присвячені саме цьому сюжету¹.

Наукова новизна роботи обґрунтована незадовільним станом розробки проблематики формування радянської концепції щодо повоєнного устрою Австрії. Дослідниками тенденційно ігнорується еволюція радянського погляду на повоєнну долю Австрії, що видозмінилася від необхідності збереження незалежності країни до її розділення на окупаційні зони. Також вкрай фрагментарним є висвітлення комплексу заходів радянського політичного та військового керівництва зі встановлення окупаційного режиму в Австрії. Чи не єдиною працею, що пропонує комплексний підхід у вивченні цієї проблематики є збірник документів «Червона армія в Австрії». Однак навіть у згаданому вище дослідженні

¹ Лавров С. К обстоятельствам раздела на зоны Германии и Австрии. *К 80-летию Великой Победы: сборник статей Совета Безопасности Российской Федерации*. Москва: Издательство «Известия», 2025. С. 348–361.

автори акцентують увагу переважно на хронологічному проміжку 1945-1946 рр., ігноруючи процес становлення концепції повоєнного устрою Австрії.

Саме тому наукова новизна одержаних результатів дослідження визначається, по-перше, широкими хронологічними межами проаналізованих джерел, що уможливають більш рельєфне уявлення про роль Австрії в зовнішній політиці СРСР міжвоєнного періоду. По, друге, за результатами дослідження сформовано авторську візію теоретичної концепції та політичної практики радянської окупації Австрії

Об'єктом дослідження визначено військово-політичні процеси в Австрії та довкола неї у 1938-1945 роках у контексті агресивної політики нацистської Німеччини та більшовицького СРСР.

Предметом дослідження є процес формування концепції повоєнного устрою Австрії радянським політичним керівництвом СРСР у 1938-1945 рр. та її практичне втілення у системі заходів радянської окупаційної адміністрації

Мета дослідження полягає у висвітленні еволюції поглядів радянського керівництва на повоєнний устрій Австрії і реалізується шляхом виконання таких завдань:

1. З'ясувати ставлення Кремля до Австрії в період, що передував аншлюсу.
2. Схарактеризувати обставини включення Австрії у склад III Райху.
3. Проаналізувати безпосередню реакцію політичного керівництва СРСР на аншлюс Австрії.
4. Дослідити процес формування концептуальних підходів радянського керівництва до облаштування повоєнного устрою Австрії впродовж конференцій із країнами антигітлерівської коаліції 1941-1945 років.
5. Співставити цю концепцію із комплексом заходів, ужитим воєнним та політичним керівництвом СРСР щодо Австрії після вступу радянських військ на територію країни.

Виконання заявлених завдань, між іншим, спрямовується на деконструкцію радянсько-російської схеми, згідно з якою апологетизується роль СРСР як «країни-визволительки» Австрії. Це і є **науково-прикладним завданням** дослідження.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-історичні методи. Використання загальнонаукових методів аналізу, синтезу, а також критичного аналізу забезпечили поглиблене опрацювання емпіричної бази, зокрема, архівних документів, що уможливило виокремлення ключових етапів формування радянської політики стосовно Австрії та їхнє узагальнення в межах цілісної концепції.

Проблемно-хронологічний метод став визначальним для оформлення структури роботи та забезпечив послідовний розгляд подій від втрати Австрією державності до формування першого прорадянського уряду у травні 1945 року.

Імплементация історико-антропологічного підходу уможливила висвітлення чинників особистісного світосприйняття, мотиваційних чинників політичних діячів та визначення ступеня їх впливу на ухвалені ними рішення.

Компаративний метод використано з метою порівняння радянської візії повоєнного устрою Австрії з позиціями союзників по антигітлерівській коаліції, а також зіставлення теоретичної концепції окупації з безпосередньою практикою її реалізації окупаційною адміністрацією після вступу Червоної армії на територію країни.

Історико-системний метод уможливив розгляд «австрійського питання» не ізольовано, а в контексті глобальної зовнішньополітичної стратегії СРСР у Європі напередодні та під час Другої світової війни.

Використання сучасного міждисциплінарного тезаурусу сприяло обґрунтуванню основних інтерпретаційних і концептуальних побудов, формулюванню висновків та узагальнень, і, зрештою, – виконанню поставлених дослідницьких завдань.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 1938 року – аншлюсу Австрії, до травня 1945 року – формування першого австрійського прорадянського уряду.

Географічні межі окреслені територією Австрії у кордонах, що змінювалися упродовж 1938 – 1945 років.

Структура роботи зумовлена її метою та поставленими дослідницькими завданнями. Робота складається зі змісту, вступу, шести розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури.

Апробація наукових результатів дослідження здійснена шляхом їх публікації у фаховому періодичному виданні «Сторінки воєнної історії України»².

² Lytvyn V. Regarding the question of the Soviet occupation of Austria. The main directions of the activities of the Red Army's occupation policy in the late war and early post-war period (April-July 1945). *Pages of military history of Ukraine*. 2023. № 26. P. 160–176.; Lytvyn V. Letter from Karl Renner to Joseph Stalin (April 1945): scientific justification of the fact of document falsification as a way of justifying the Soviet occupation of Austria and its influence on modern Russia-Austrian relations. *Pages of military history of Ukraine*. 2023. № 27. P. 121–134.

Розділ I. Історіографія та джерельна база дослідження

1.1. Стан історіографічного опрацювання теми

Історіографія з досліджуваної проблематики не є об'ємною. Вона представлена лише кількома фаховими працями та статтями, у фокусі яких перебуває саме радянська окупаційна політика. Перш ніж перейти до аналізу цих праць, варто зробити кілька важливих зауваг.

Незважаючи на те, що лєвова частка всіх документів, що стосуються процесу формування концепції радянської окупації Австрії та її безпосереднього становлення нині зберігається саме в російських архівах, історіографія цієї країни не може похизуватися гідним рівнем наукової розробки цієї теми. Більшість публікацій є матеріалами пропагандистського характеру, метою яких є творення штучних сентиментів по відношенню до Росії. Найчастіше у них акцентується на провідній ролі Радянського Союзу у трансформаційних процесах, що призвели до становлення сучасного австрійського демократичного суспільства. Оскільки такі публікації не роблять жодного внеску в стан наукового опрацювання теми, аналіз такого продукту видається малоперспективним, і тому їх не буде згадано в рамках цього огляду.

Незважаючи на те, що російськими археографами було видано низку збірників документів, про що йтиметься в наступному розділі, жодної об'ємної узагальнюючої праці з цієї проблематики, на жаль, не існує.

Також поза увагою залишаються такі класичні праці, як «Дипломатія» Генрі Кіссинджера та «Злет і падіння Третього Райху» Вільяма Ширера та їм подібні, адже вони хоч і зачіпають досліджувану проблематику, але вкрай побіжно і містять винятково фрагментарні відомості.

Перший пласт історіографії представлений напрацювання американських та британських дослідників. Спільною тенденцією їх доробку

є те, що всі вони схильні розглядати питання радянської окупації Австрії в контексті початку Холодної війни.

Дисертація Брайана Вілкса 1964 року не стала винятком і розглядає Австрію передусім як арену протистояння СРСР та США³.

Тематичний фокус монографії Джеймса Карафано акцентований саме на американській окупаційній зоні, хоча на початку автор розглядає Радянський Союз та його війська у контексті завершального етапу Другої світової війни в Австрії⁴.

Варто відмітити певну тенденційну особливість історіографії з досліджуваного питання. Переважна більшість дослідників, що займаються розробкою питання радянської окупації Австрії обирають у якості нижньої хронологічної рамки дослідження саме 1945 рік. Серед них якісно вирізняється розвідка Вольфганга Мюллера. У ній дослідник, хоча й переважну більшість свого дослідження присвячує періоду з 1945 по 1955 роки, але в якості нижньої хронологічної рамки обирає саме 1938 рік. Новизна порушеної дослідником проблеми полягає в тому, що він ставить у фокус проблему «австрійського питання» в радянській зовнішній політиці, що більш яскраво постає саме після подій аншлюсу⁵. Незважаючи на те, що автор розглядає «австрійське питання» винятково в контексті зміни радянської зовнішньої політики та проблеми налагодження відносин між СРСР та Німеччиною, загальну правильність обраного дослідницького підходу важко заперечити.

Водночас в рамках дослідження, ми дозволили собі розвинути це припущення та фактологічно довести не тільки правильність такого підходу, але й аргументувати потребу більш широкої візії на цю проблематику. Як наслідок, саме така постановка питання оприявила те, що «австрійське

³ Wilks B. The Allied occupation of Austria, 1945-1955. University of Alberta, 1964. P. 83.

⁴ Carafano J. Waltzing in the Cold War the struggle for occupied Austria. Texas University Press, 2002.

⁵ Mueller W. Stalin and Austria: New Evidence on Soviet Policy in a Secondary Theatre of the Cold War, 1938–53/55. *Cold War History*. 2006. № 6(1). P. 64-65.

питання» хоч і стало більш активно артикулюватися саме після подій аншлюсу, але перебувало у фокусі радянської політики ще задовго до 1938 року, про що йтиметься в тексті цієї роботи.

З більш сучасних напрацювань з окресленої проблематики варто згадати публікацію Зігфріда Беєра, у якій він окреслює загальну історіографічну тенденцію щодо висвітлення радянської окупації Австрії⁶.

Також обов'язково варто згадати про комплексне дослідження Барбари Штельцль-Маркс, на сторінках якого авторка розкриває різні аспекти перебування радянських військ на території Австрії. Незважаючи на те, що нижньою хронологічною рамкою дослідження виступає 1945 рік, дослідниця вводить в науковий обіг новий пласт джерел, емпіричний потенціал яких розширює уявлення про радянський окупаційний режим, а також пропонує нове трактування вже відомих раніше науці документів⁷.

Також вкрай показовим є те, що 2025 року Радою Безпеки РФ було випущено збірник тематичних статей, присвячених 80-річчю закінчення Другої світової війни. Міністр закордонних справ Сергій Лавров став «автором» статті про особливості поділу на окупаційні зони Німеччини та Австрії⁸. Зрозуміло, що «доробок» російського міністра хоч і не робить внеску у розвиток науки, але ще раз свідчить на користь того, що тема радянської окупації Австрії є до сих пір вкрай чутливою для російського політикуму.

Аналіз історіографії з теми кваліфікаційного проблематики засвідчив недостатню увагу дослідників до неї. Водночас такий стан опрацювання теми робить її перспективним евристичним полем для цього дослідження.

⁶ Beer S. The Soviet occupation of Austria, 1945-1955. Recent research and perspectives. *Akadeemia*, 2007. P. 1-11.

⁷ Stelzl-Marx B. *Stalins Soldaten in Österreich*. Wien: Böhlau Verlag, 2012. 865 p.

⁸ Лавров С. К обстоятельствам раздела на зоны Германии и Австрии. *К 80-летию Великой Победы: сборник статей Совета Безопасности Российской Федерации*. Москва: Издательство «Известия», 2025. С. 348–361.

1.2. Характеристика джерельної бази дослідження

Під час здійснення дослідження було опрацьовано низку джерел з німецьких, австрійських, радянських/російських архівів. Для полегшення сприйняття джерела поділені за походженням та тематичним спрямуванням.

Пласт джерел, використаних для написання розділу про аншлюс Австрії переважно представлений оперативними зведеннями Генеральної дирекції громадської безпеки Австрії про надзвичайні ситуації політичного характеру в різних районах країни. Саме з цих звітів можна зробити висновки про активну підривну діяльність нацистських агентів на території країни, а також про спроби поліції їм протидіяти. Аналіз цих документів додатково засвідчив той факт, що органи безпеки Австрії, в межах доступних їм засобів, намагалися чинити спротив німецькому впливу в країні⁹.

Також важливими у контексті дослідження є джерела про діяльність комуністичної партії Австрії. Ці документи дозволяють більш детально дослідити наскільки серйозно австрійські спецслужби оцінювали ступінь загрози від діяльності нацистських та комуністичних агентів, а також яким саме чином намагалися протидіяти їм напередодні аншлюсу¹⁰.

Важливою особливістю цих архівних документів є те, що після аншлюсу вони були захоплені німецькими спецслужбами, а після завершення Другої світової війни в Європі, вивезені до СРСР. Станом на зараз, використані в цьому дослідженні архівні матеріали зберігаються в Російському Державному архіві соціально-політичної історії (рос. РГАСПИ), в колекції документів спецслужб Німеччини (1912-1945). Доступ до неї

⁹ РГАСПИ. Ф. 458. Оп. 9. Д. 292. (Lageberichte Generaldirektion für die öffentliche Sicherheit des Bundeskanzleramts der Republik Österreich über Vorfälle politischen Charakters in den unterschiedlichen Regionen des Landes im Zeitraum 1.-20. Dezember 1937. Originale: Rotaprint-Kopien mit handschriftlichen Vermerken).

¹⁰ РГАСПИ. Ф. 458. Оп. 9. Д. 293. (Informationsschreiben der Generaldirektion für die öffentliche Sicherheit des Bundeskanzleramts der Republik Österreich über den Kurzwellenfunksender der KPD für Österreich und Text des Anschreibens an das Generalsekretariat der Vaterländis).

вдалося отримати завдяки російсько-німецькому проєкту з оцифрування німецьких архівних документів, що перебувають в Російській Федерації¹¹.

Важливою заувагою щодо особливостей посилання на використані документи є те, що хоча вона й мають відповідну атрибутику австрійських та німецьких архівних фондів, їх станом на зараз ще не існує і, як наслідок, посилання ці будуть не релевантними. Саме тому, в рамках дослідження було використано атрибутику, надану їм безпосередньо в російських архівах. Відповідно, нумерація сторінок також використовується відповідно до їх нумерування російськими архівістами.

З огляду на те, що більша частина документів, які стосуються зовнішньої політики СРСР щодо Австрії наразі зберігається в архівах Російської Федерації і є недоступною для українських дослідників, було вирішено зосередитися на аналізі тих джерел, що були опубліковані в низці збірників.

Зокрема, на увагу заслуговує тематичний збірник документів «СРСР – Австрія. 1938-1979»¹². Незважаючи на відверто пропагандистський характер самого видання, а також вкрай вибіркочну добірку джерел, що висвітлюють радянську роль в Австрії винятково як позитивну, опубліковані там документи, за умови їх критичного осмислення, уможливають формування загального уявлення про особливості радянської окупації цієї країни.

Водночас, нижня хронологічна межа цього збірника, визначена його укладачами, починається з 1938 року і, як наслідок, збірник не дає жодного уявлення про те, яке місце посідало «австрійське питання» в зовнішній політиці СРСР до цього року.

Саме тому задля того, щоб сформувати більш цілісне уявлення про ставлення СРСР до Австрії, а також стосовно того, наскільки серйозно

¹¹ Deutsch-Russisches projekt zur digitalisierung Deutscher dokumente in archiven der Russischen Föderation. URL: <https://germandocsinrussia.org/de/nodes/1-russisch-deutsches-projekt-zur-digitalisierung-deutscher-dokumente-in-den-archiven-der-russischen-f-deration>
9дата останнього звернення 18.05.20260.

¹² СССР — Австрия. 1938-1979 гг.: Док. и материалы / ред. И. Н. Земсков. Москва: Политиздат, 1980. 159 с.

Радянський Союз оцінював ймовірність аншлюсу цієї країни, було вирішено залучити низку матеріали збірників опублікованих документів Народного комісаріату закордонних справ СРСР. Варто наголосити на тому, що серія «Документи зовнішньої політики СРСР» є доволі об'ємною і стосується дуже багатьох тем радянської дипломатії. Саме тому було вирішено проаналізувати всі збірники за період від 1932 до 1938 року на предмет згадок там Австрії та перспективи аншлюсу, адже саме впродовж 1932-1933 років, позиції нацистів в Німеччині остаточно закріпилися, а перспектива здійснення аншлюсу була оприямлена.

Опрацювання вказаного сегменту документів дало змогу констатувати, що «Австрійське питання» почало перебувати в полі зору радянської зовнішньої політики ще задовго до безпосереднього аншлюсу 1938 року¹³.

Важливий пласт джерел містять збірники документів, у яких ідеться про контакти дипломатів СРСР з представниками інших країн. Зокрема, результати дослідження засвідчили, що під час цих контактів СРСР активно зондував інші країни на предмет їхнього ставлення до Австрії або перспективи аншлюсу¹⁴.

Найбільш сучасним археографічним доробком російської архівістики є збірник «Червона Армія в Австрії», у якому представлені документи, періоду 1945 – 1955 років¹⁵. Цінність опублікованих там джерел полягає в тому, що

¹³ Документы внешней политики СССР. Т. XVII. 1 января-31 декабря 1934 г. / ред. Г. К. Деев, Ф. П. Доля и др. Москва: Политиздат, 1971. 882 с.

¹⁴ Документы внешней политики СССР. Т. XV. 1 января-31 декабря 1932 г. / ред. Г. К. Деев, Ф. П. Доля и др. Москва: Политиздат, 1969. 870 с.; Документы внешней политики СССР. Т. XVI. 1 января-31 декабря 1933 г. / ред. Г. К. Деев, Б. П. Мирошниченко и др. Москва: Политиздат, 1970. 921 с.; Документы внешней политики СССР. Т. XIX. 1 января-31 декабря 1936 г. / ред. Г. К. Деев, М. С. Капица и др. Москва: Политиздат, 1974. 824 с.; Документы внешней политики СССР. Т. XXI. 1 января-31 декабря 1938 г. / ред. Г. К. Деев, И. Н. Жуковский и др. Москва: Политиздат, 1977. 794 с.; Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны / Ин-т истории Венг. АН. Москва: Изд-во иностр. лит., 1962. 368 с.; СССР — Германия. 1932-1941 / ред. С. В. Кудряшов. Москва: Историческая литература, 2019. 640 с.; Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. VI. 1933-1938 гг. / ред. И.А. Хренов, Т. Цесляк. Москва: Наука, 1969. 434 с.

¹⁵ Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнолль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. 980 с.

вони дозволяють більш глибоко дослідити сам процес становлення радянського окупаційного режиму в Австрії, а також контакти радянського керівництва з Карлом Реннером у питанні формування тимчасового уряду країни.

Варто наголосити на тому, що використання контенту цілої низки збірників пов'язано з тим, що окремі матеріали не дають можливості сформулювати виважене уявлення про предмет дослідження. Натомість використання саме сукупності опублікованих джерел, за умови їх критичного осмислення, а, в окремих випадках, й компаративного співставлення уможливило формування стереоскопічного уявлення про політику Радянського Союзу щодо Австрії в зазначений хронологічний проміжок.

Розділ II. Австрія в зовнішній політиці СРСР (1932-1938 рр.)

Незважаючи на те, що включення Австрії до складу Райху відбулося у 1938 році, перспектива аншлюсу вивчалася радянськими політиками та дипломатами задовго до цього. З низки документів дипломатичного листування можна прослідкувати умовну еволюцію поглядів радянського керівництва на перспективу аншлюсу Австрії.

Провідний російський дослідник Владімір Швейцер, маючи доступ до архівних джерел, простежує радянсько-австрійські відносини 30-х-40-х років ХХ століття у контексті геополітичних планів СРСР від 1938 року, тобто безпосередньо від подій аншлюсу¹⁶. Аналогічної думки дотримувалися упорядники збірника документів «СРСР – Австрія 1938-1979», що визначили нижню хронологічну рамку свого збірника саме 1938 роком¹⁷. Через такі хронологічні межі упорядниками було свідомо проігноровано важливі, на наш погляд, документи, що з'явилися раніше цієї дати і які дають можливість рельєфніше окреслити радянську політику щодо цієї країни та її місце в зовнішній політиці СРСР.

На підтримку цієї тези варто зазначити, що в низці опублікованих збірників документів Наркомату закордонних справ СРСР було виявлено більш ранні джерела з цієї тематики, на основі яких в рамках цього дослідження було підготовлено цікаву добірку, що уможлиблює глибше розуміння радянської позиції щодо Австрії як актора міжнародних відносин міжвоєнного періоду.

Цілком можливо, що в російських архівах зберігається набагато більше документів, які можуть бути використані для формування рельєфного уявлення про радянську позицію щодо Австрії, однак через неможливість отримання доступу до них, в межах цього розділу будуть використані вже

¹⁶ Швейцер В. Австрия в геополитических планах СССР (середина 30-х – начало 40-х гг.). Современная Европа, № 5, 2018. С. 142-149.

¹⁷ СССР — Австрия. 1938-1979 гг.: Док. и материалы / ред. И. Н. Земсков. Москва: Политиздат, 1980. 159 с.

опубліковані раніше документи. Зокрема, йдеться про матеріали збірників документів радянського Наркомату закордонних справ, починаючи з 1932 року. Всі матеріали впорядковано згідно з їх хронологічною послідовністю.

Найбільш ранній документ, що його вдалося віднайти, і в якому йдеться про аншлюс Австрії, датований 19 березня 1932 року. У ньому повноважний представник СРСР в Австрії К. Юренев дає оцінку економічного впливу Франції та Німеччини на Австрію. Автор листа зазначає, що метою Франції є створення Дунайської Федерації, до складу якої мали б увійти Австрія, Югославія, Угорщина, Румунія та Чехословаччина¹⁸. За задумом прем'єр-міністра Андре Тардьє, створення федерації мало би стимулювати та додатково посилити економіки цих країн. Це також дозволило б утримати Австрію від зближення з Німеччиною. Водночас Німеччина, що посідала перше місце за обсягами імпорту та експорту з Австрією, ставилася вороже до такої ідеї.

Представник СРСР також висловлює своє занепокоєння з приводу вірогідності аншлюсу Австрії з Угорщиною під скіпетром Оттона II Габсбурзького¹⁹. Подібні припущення промовисто свідчать про непевність зовнішньополітичного курсу Австрії і про те, наскільки приблизне уявлення про нього мали представники інших країн.

Варто зауважити, що у цьому листі автор опікується не стільки долею Австрії, скільки інтересами СРСР у цьому регіоні. Зокрема, Юренев зазначає, що вкрай небажаною перспективою для СРСР є порозуміння у цьому питанні між Францією та Німеччиною, адже це послабить вплив СРСР в останній²⁰. З приводу будь-яких дипломатичних зрушень у контактах між Австрією, Німеччиною та Францією представник СРСР зробив такий висновок: «З політичної точки зору, для нас, є небезпечною будь-яка, навіть часткова,

¹⁸ Письмо Полномочного Представителя СССР в Австрии Заместителю Народного Комиссара Иностранных Дел СССР Н.Н. Крестинскому. 19 марта 1932 г. Документы внешней политики СССР. Т. XV. 1 января-31 декабря 1932 г. Москва: Политиздат, 1969. С. 195.

¹⁹ Там само, с. 198.

²⁰ Там само, с. 199.

стабілізація капіталістичних держав, особливо якщо вона відбувається під керівництвом Франції»²¹. З цього можна зробити висновок, що СРСР негативно як до перспективи аншлюсу, так і до Дунайської Федерації.

Перспектива аншлюсу Австрії та її вплив на обстановку в регіоні дискутувалася під час розмови народного комісара закордонних справ СРСР Максима Літвінова з представником Польщі Лукасевичем. Під час діалогу радянський дипломат наполягав на тому, що режим Гітлера намагатиметься підкріпити свою позицію шляхом досягнень у зовнішній політиці, що полягатимуть у претензіях на Данциг чи Австрію²².

На це представник Польщі відповів, що, незважаючи на перспективу активної протидії аншлюсу з боку австрійців, не варто забувати про їхню легковажність, яка може привести до небажаних результатів. Лукасевич також зазначив, що більш ймовірною, на його думку, є експансія Німеччини на південь, адже вона видається менш ризикованою, ніж збройна агресія на схід²³. Проти аншлюсу, уряд Польщі не має принципових заперечень, хоча й визнає, що анексія Австрії зможе значно посилити позиції Німеччини²⁴. Вірогідність того, що країни Малої Антанти підуть на конфронтацію з Німеччиною для захисту Австрії, обидва дипломати оцінювали як вкрай низьку.

Цю розмову можна вважати спробою прозондувати позицію Польщі у разі агресивних дій Німеччини щодо Австрії. Незважаючи на те, що представник СРСР у цій розмові більше виконував роль слухача, сам діалог можна вважати доволі показовим, адже він демонструє, що питання перспективи аншлюсу турбувало керівництво СРСР.

²¹ Письмо Полномочного Представителя СССР в Австрии Заместителю Народного Комиссара Иностранных Дел СССР Н.Н. Крестинскому. 19 марта 1932 г. Документы внешней политики СССР. Т. XV. 1 января-31 декабря 1932 г. Москва: Политиздат, 1969. С. 199.

²² Запись беседы Народного Комиссара Иностранных Дел СССР с Посланником Польши в СССР Лукасевичем. 23 марта 1933 г. Документы внешней политики СССР. Т. XVI. 1 января-31 декабря 1933 г. Москва: Политиздат, 1970. С. 182.

²³ Там само.

²⁴ Там само, с. 183.

Питання ймовірності аншлюсу Австрії активно дискутувалося СРСР і з представниками інших країн. Так, під час зустрічі повноважного представника СРСР в Греції Давтяна з міністром закордонних справ Румунії Титулеску ця тема також порушувалася. Зацікавлений у співпраці з СРСР, румунський міністр повідомив Давтяну про те, що він оцінює загрозу аншлюсу як дуже ймовірну, хоча й додав, що такі територіальні надбаня у вигляді католицької Австрії лише послаблять Німеччину²⁵. Можна припустити: міністр зробив таку заяву через те, що, на його думку, основоположні догми католицької віри не можуть співіснувати в межах однієї держави з ідеями націонал-соціалізму. Міністр також зауважив, що, в будь-якому випадку, аншлюс не можна розглядати як привід до війни з Німеччиною²⁶. Зважаючи на симпатії міністра до СРСР²⁷, можна зробити припущення, що інформацію про позицію Румунії щодо аншлюсу він повідомив якраз тому, що вважав її буде корисною для представника СРСР.

Доволі цікавою була розмова тимчасового повіреного у справах СРСР в Туреччині Залкінда з Головою Ради Міністрів Туреччини Ісмет-пашею. Незважаючи на те, що бесіда стосувалася переважно співпраці Туреччини з СРСР у питаннях індустріального розвитку та сільського господарства, Ісмет-паша вирішив також обговорити нагальні проблеми зовнішньої політики. Зокрема, він наголосив, що СРСР не має виказувати жодних претензій у випадку аншлюсу Австрії Німеччиною. На його думку, анексія Австрії змусить Німеччину «зав'язнути в європейських справах», загострить її відносини із західними країнами і, таким чином, позбавить можливості вести експансіоністську політику на схід²⁸. Турецький прем'єр-міністр

²⁵ Запись беседы Полномочного Представителя СССР в Греции с Министром Иностранных Дел Румынии Титулеску. Документы внешней политики СССР. Т. XVII. 1 января-31 декабря 1934 г. Москва: Политиздат, 1971. 15 февраля 1934 г. С. 148.

²⁶ Там само.

²⁷ Зокрема, вони проявлялися у тому, що міністр під час розмови заявив про те, що краще Румунія буде з'їдена СРСР, ніж поділена іншими державами.

²⁸ Запись беседы Временного Поверенного в Делах СССР в Турции с Председателем Совета Министров Турции Исмет-пашой. 20 мая 1934 г. Документы внешней политики СССР. Т. XVII. 1 января-31 декабря 1934 г. Москва: Политиздат, 1971. С. 347-348.

вважав, що Німеччину навпаки варто заохочувати до аншлюсу, адже це додатково посилить її протистояння з Францією, Великою Британією та Італією та створить проти неї об'єднаний фронт з європейських країн. Водночас, агресивна політика Німеччини сприятиме приєднанню до Малої Антанти й інших країн, зокрема Угорщини, і, таким чином Райх опиниться затиснутим не тільки із заходу, але й зі сходу²⁹.

Представник СРСР заперечив. На його думку, аншлюс Австрії призведе лише до додаткового посилення Німеччини та прискорення початку війни, адже Берлін не зупиниться на досягнутому й буде шукати інші об'єкти для своєї експансії. Посилена Німеччина могла би стати цінним контрагентом, з яким країни Заходу більш вірогідно шукали би порозуміння і спрямували її агресію до Південної або Південно-Східної Європи³⁰.

Ця розмова цікава тим, що коли у минулих листах були присутні спроби зондажу позицій інших країн з боку представників СРСР, то в цьому випадку склалася якраз протилежна ситуація. Туреччина не тільки намагалася дізнатися позицію СРСР щодо питання аншлюсу, а й дозволила собі давати рекомендації стосовно радянської зовнішньої політики.

Скоріше за все цей діалог був спробою німецьких спецслужб через третіх осіб, тобто турецького представника, прозондувати позицію СРСР щодо можливого аншлюсу аби уявляти потенційний рівень протидії з боку СРСР.

Питання аншлюсу також обговорювалося під час розмови представника СРСР з міністром закордонних справ Чехословаччини Едвардом Бенешем. Зокрема, між ними виникла дискусія щодо того, яка буде черговість німецьких територіальних претензій щодо Данцигського коридору та Австрії. Бенеш обстоював думку, що, враховуючи підписання німецько-польського пакту про ненапад, Гітлер спочатку висуне претензії саме на

²⁹ Запись беседы Временного Поверенного в Делах СССР в Турции с Председателем Совета Министров Турции Исмет-пашой. 20 мая 1934 г. Документы внешней политики СССР. Т. XVII. 1 января-31 декабря 1934 г. Москва: Политиздат, 1971. С. 348.

³⁰ Там само.

Австрію. Ця подія, що, на думку Бенеша, виходила за межі німецько-австрійських відносин, має зустріти рішучу протидію з боку Європи.

Представник СРСР поцікавився, чи правильно він розуміє, що, виходячи із зовнішньополітичного курсу Чехословаччини, аншлюс Австрії буде розцінений керівництвом країни як привід до війни? На це запитання Бенеш надав ствердну відповідь, зауваживши, що ця теза є вірною лише у разі протидії німецькій агресії з боку Австрії³¹.

Додатково чехословацький міністр зауважив, що аншлюс Австрії і, як наслідок, поява Німеччини на південному кордоні Чехословаччини, не розглядається ним як небезпека. Бенеш апелював до того, що чехам впродовж 12 століть доводилося жити на своїй землі, яка перебувала під контролем чужинців. Натомість Угорщина та Італія такого досвіду не мають і, як наслідок, саме вони мають протестувати проти таких агресивних дій з боку Німеччини³².

Наслідки такої недалекоглядності чехословацького міністра повністю оприявнять себе у 1938-1939 роках, коли Чехословаччина опиниться затиснутою між Німеччиною та її союзниками, позбавлена жодної підтримки з боку європейських країн.

Доволі промовистим є запис розмови заступника наркома закордонних справ з послом Італії в СРСР у травні 1936 року. Італійський посол запитав, як СРСР оцінює міжнародну ситуацію. Народний комісар повідомив, що Німеччина після відсутності рішучої реакції на порушення нею міжнародних договорів, зокрема Локарнського, буде здійснювати агресивні дії, що ризикують вийти за німецькі кордони. Саме тому він як представник СРСР схильний вважати, що загроза аншлюсу Австрії посилилася³³. Очевидно,

³¹ Запись беседы Представителя СССР в Чехословакии с Министром Иностранных Дел Чехословакии Бенешем. 7 февраля 1934 г. Документы внешней политики СССР. Т. XVII. 1 января-31 декабря 1934 г. Москва: Политиздат, 1971. С. 122.

³² Там само, с. 125

³³ Запись беседы Заместителя Народного Комиссара Иностранных Дел СССР с Послом Италии в СССР Валентино. 11 мая 1936 г. Документы внешней политики СССР. Т. XIX. 1 января-31 декабря 1936 г. Москва: Политиздат, 1974. С. 260.

радянський представник мав на увазі міжнародну пасивність після того, як Німеччина ввела війська до Рейнської демілітаризованої зони, чим порушила Локарнський договір.

Представник СРСР у відповідь поцікавився, якою буде позиція Італії в разі прямої агресії щодо Австрії з боку Німеччини, або у випадку націонал-соціалістичного перевороту в цій країні, на що посол повідомив: позиція його країни залишилася незмінною з часів Дольфуса³⁴. Водночас, італійський дипломат вважав єдиним позитивним фактором те, що аншлюс не є питанням найближчих днів і очікувати його доволі швидко не варто.

Представник СРСР у своєму питанні уточнив, що його цікавить реакція Італії не лише на агресивне вторгнення німецьких військ в Австрію, але у тому випадку, коли Німеччина вирішить діяти зсередини Австрії, підриваючи її стабільність та заохочуючи посилення позицій націонал-соціалістів у цій країні. Цілком можливо, що СРСР вже в 1936 році розглядав можливість відмови Німеччини від збройної конфронтації з Австрією на користь дипломатичних та диверсійних методів досягнення своєї мети. Не можна відкидати й того варіанту, що на таке уточнення у формулюванні питання вплинула позиція чехословацького міністра Бенеша, який пообіцяв відповідно відреагувати на аншлюс Австрії лише у випадку збройного вторгнення Німеччини, коли воно зустрине протидію з боку австрійців.

Особлива увага перспективі німецько-австрійського зближення та її потенційним небезпекам приділена у листі повноважного представника СРСР в Австрії заступнику наркома закордонних справ СРСР. Зокрема, автор листа наголошує на тому, що підписання австрійсько-німецької угоди є лише проміжним кроком на шляху до аншлюсу. Така позиція Німеччини викликала занепокоєння радянського дипломата, яке він аргументує тим, що з воєнної точки зору, аншлюс Австрії дасть змогу німцям значно посилити свої південні кордони оборонною лінією в Альпах. З точки зору економіки це

³⁴ Запись беседы Заместителя Народного Комиссара Иностранных Дел СССР с Послом Италии в СССР Валентино. 11 мая 1936 г. Документы внешней политики СССР. Т. XIX. 1 января-31 декабря 1936 г. Москва: Политиздат, 1974. С. 261.

означатиме значне посилення свого впливу на Південну та Південно-Східну Європу³⁵.

Радянський представник продемонстрував свою обізнаність у перипетіях внутрішньополітичного життя Австрії. Зокрема, він зауважив непевний курс канцлера Шушніга, інертність Хаймверу та активний вплив націонал-соціалістів на питання австрійської внутрішньої політики. Дипломат також не відкидав ймовірність реставрації монархії Габсбургів, вважаючи Шушніга відданим монархістом. Водночас він саркастично зауважив, що враховуючи темпи австрійсько-німецького зближення, «Габсбургам доведеться ще довго просидіти на своїх валізах»³⁶.

Перспективи все більшого входження Австрії в орбіту німецького впливу, на думку представника СРСР, слід вважати тривожною тенденцією. Дипломат дійшов до висновку, що ситуація стала настільки напруженою, що робити будь-які точні припущення стосовно майбутнього цієї країни було неможливо³⁷.

Зі змісту проаналізованих документів стає зрозумілим, що СРСР активно намагався знайти відповідь на питання, чи будуть зацікавлені найближчі сусідки Австрії у збереженні її незалежності та якими будуть глобальні наслідки аншлюсу. Це переконливо свідчило про те, що дослідження ймовірності перспективи аншлюсу та його потенційній протидії входило до нагального переліку питань зовнішньої політики СРСР.

³⁵ Письмо Полномочного Представителя СССР в Австрии Заместителю Народного Комиссара Иностранных Дел СССР Н.Н. Крестинскому. 27 июля 1936 г. Документы внешней политики СССР. Т. XIX. 1 января-31 декабря 1936 г. Москва: Политиздат, 1974. С. 379.

³⁶ Там само, с. 381-382.

³⁷ Там само.

Розділ III. Аншлюс Австрії – дихотомічний сценарій Берліна

Незважаючи на той факт, що включення Австрії до складу Третього Райху відбулося до початку Другої світової війни в Європі, саме ця подія мала визначний вплив на проблематику визначення повоєнної долі цієї країни. У роки, що передували початку нового світового конфлікту та безпосередньо під час нього, країни антигітлерівської коаліції та Радянський Союз, що увійшов до її складу 1941 року, неодноразово порушували питання про те, як ставитися до Австрії: як до першої жертви агресії Німеччини чи як до її союзниці. Історичний парадокс полягає в тому, що навіть станом на сьогодні це питання є доволі контроверсійним та не має однозначної відповіді. Прихильники обох візій наводять на підтримку своєї версії чимало аргументів. Саме тому з огляду на складність згаданої вище проблематики та важливість питання того, як сприйняли аншлюс Австрії в СРСР, дослідницькою метою є спроба формування виваженої візії цієї події.

Почати варто з того, що після закінчення Першої світової війни на теренах колишньої Австро-Угорської дуалістичної монархії було утворено низку незалежних держав. Однією з них стала Австрійська республіка. Дослідник Іштван Деак влучно зауважив: «Нова австрійська держава була лише тінню себе колишньої; крім того, її територіальні елементи мали обмаль об'єднавчих традицій і не мали спільної мети, щоб виправдати існування країни»³⁸. Якщо раніше Австрія була центром великої дуалістичної монархії, то починаючи від 1919 року, вона стала невеликою республікою, що мала вкрай слабку економіку та збройні сили, чисельність яких обмежувалася 30 тисячами вояків³⁹.

Австрія не мала великих промислових потужностей, а також відповідних родовищ вугілля, аби підтримувати їх роботу. Як наслідок,

³⁸ Деак І. Європа на суді. Історія співпраці, опору та відплати під час Другої світової війни. Київ: Дух і Літера, 2025. С. 65.

³⁹ Grenville J. The major international treaties, 1914-1973; a history and guide with texts. New York: Stein and Day, 1974. P. 46.

республіка не могла існувати автаркічно і залежала від поставок сировини з-за кордону. Оскільки самостійне існування було доволі складним для Австрії, її уряд вирішив піти на зближення з Веймарської республікою. Першим кроком мало стати підписання митного союзу, що мав стимулювати торгівлю між двома країнами. Та Ліга Націй висловила рішуче проти цієї угоди. Розуміючи потенційну небезпеку від зближення двох колишніх держав Троїстого союзу, вона фактично змусила Німеччину та Австрію публічно відмовитися від своїх намірів.

Держави Антанти, укладаючи Сен-Жерменський мирний договір, передбачили можливість того, що ці дві країни, перебуваючи у вкрай скрутному економічному стані, шукатимуть шлях до виживання в консолідації своїх зусиль, тобто в об'єднанні. Саме тому аншлюс – входження Австрії до складу Німеччини був під суворою заборонаю⁴⁰. Країни-гаранти договору, очевидно, поставилися доволі серйозно до своїх зобов'язань і саме тому різко відреагували навіть на перспективу укладення митного союзу між Австрією та Німеччиною.

Незважаючи на цю заборону, як уряд так і звичайні австрійці, розуміючи політичну, промислову та економічну слабкість своєї країни, все одно плекали надії на зближення, а в майбутньому і об'єднання з Німеччиною.

Нову віху в австрійсько-німецьких відносинах відкрив прихід нацистів до влади. Починаючи вже з 1933 року, Німеччина стала чинити вплив на політику Австрії. Ще у своєму *magnum opus* «Моя боротьба» Адольф Гітлер декларував своє бачення Австрії як складової частини Райху. Тож, можна вважати закономірним той факт, що вже 1934 року була здійснена перша спроба аншлюсу Австрії.

Перша спроба аншлюсу мала місце 25 липня 1934 року і увійшла в історію, як «Липневий путч». Під час нього 154 військовослужбовці

⁴⁰ Grenville J. The major international treaties, 1914-1973; a history and guide with texts. New York: Stein and Day, 1974. P. 46.

(переважно колишні солдати австрійських збройних сил), 89-го штандарту СС, переодягнені в уніформу австрійської армії та національної поліції, захопили будівлю федеральної канцелярії у Відні та важко поранили канцлера Енгельберта Дольфуса – активного прихильника ідеї незалежності Австрії. Канцлер Дольфус загинув від поранень ввечері того ж дня. Спроба перевороту зазнала невдачі через два основні фактори. Першим з них була стійка позиція італійського уряду щодо протидії німецьким експансіоністським настроям. За наказом Беніто Муссоліні, чотири італійські дивізії розпочали рух до Бреннерського перевалу аби продемонструвати рішучість Італії захищати австрійський суверенітет.

Другим фактором стали рішучі дії міністра юстиції доктора Курта фон Шушніга – майбутнього наступника Дольфуса на посаді канцлера. Саме після поразки «Липневого путчу» 1934 року Адольф Гітлер вирішив перейти від силових методів досягнення реалізації проєкту аншлюсу до диверсійних та дипломатичних.

Нова спроба аншлюсу була здійснена вже за 4 роки після першої. Цьому сприяло те, міжнародна спільнота в цілому м'яко відреагувала на початок німецького переозброєння у 1936 році та введення військ у демілітаризовану Рейнську область 1937-го року. Проба сил міжнародних договорів на міцність показала Гітлеру всю інертну пасивність їх основних гарантів та Ліги Націй. Така м'якість щодо агресора тільки заохочувала німецького диктатора до нових територіальних загарбань.

Адольф Гітлер, за порадою колишнього німецького посла у Відні Франца фон Папена, вирішив запросити австрійського канцлера Курта фон Шушніга на переговори у свою резиденцію в Берхтесгадені. 12 лютого 1938 року в ході перемовин канцлеру Шушнігу було вручено німецький ультиматум, який передбачав скасування заборони нацистської партії в Австрії, амністію для всіх австрійських нацистів, призначення пронацистських політиків на ключові посади в Кабінеті Міністрів, а також підготовку до асиміляції австрійських та німецьких економічних систем.

Курту фон Шушнігу було відведено три дні на консультації з президентом Австрії Вільгельмом Мікласом та роздуми. У разі відмови, Адольф Гітлер погрожував збройною інтервенцією вермахту на територію Австрії.

Після цієї зустрічі в історії Австрії розпочався період, який канцлер Шушніг у своїх мемуарах охрестив «чотиритижнева агонія»⁴¹. Навіть в умовах реальної загрози військового вторгнення, впродовж всього цього проміжку часу Австрію розривали на частини внутрішні протиріччя, що значно ускладнювали будь-яку організовану протидію агресору.

Його намагання хоч якось організувати опір дослідник Гордон Шепард охарактеризував як «страждання в тиші»⁴². Річ у тім, що австрійський канцлер був надто порядним, аби просто здати Гітлеру свою країну, однак доволі нерішучим, аби наважитися на дійсно радикальні дії.

На жаль для Шушніга, консолідувати австрійський політикум не вдалося. Його представники зайняли діаметрально протилежні позиції, що, в свою чергу, не могло сприяти формуванню консолідованої платформи уряду. Зокрема, голова парламенту Карл Реннер, якому в майбутньому судилося стати першим повоєнним канцлером Австрії, також у своїй промові палко підтримав ідею об'єднання з Німеччиною. Потенційну підтримку Шушнігу у питанні збереження суверенітету Австрії могли надати лише соціал-демократи та комуністи, однак вони перебували під заборонаю. Щоб хоч якось посилити свої позиції та збільшити кількість потенційних союзників, канцлер вирішив амністувати засуджених членів заборонених лівих партій⁴³.

Іншим способом протидіяти загрозі німецького вторгнення було збройне протистояння з агресором. Однак збройні сили країни та їхнє керівництво також не виявили особливої жаги до захисту суверенітету своєї

⁴¹ Schuschnigg K. Austrian requiem. New York: G.P. Putnam's Sons, 1946. P. 11.

⁴² Shepherd G. The Anschluss. London: Macmillan & Co Ltd, 1963. P. 65.

⁴³ Письмо Полномочного Представителя СССР в Австрии Заместителю Народного Комиссара Иностранных Дел СССР Н.Н. Крестинскому. 27 июля 1936 г. Документы внешней политики СССР. Т. XIX. 1 января-31 декабря 1936 г. Москва: Политиздат, 1974. С. 380.

батьківщини. Очевидно, це можна пов'язати перш за все з тим, що для цього необхідна була воля політичного керівництва, яке б мало віддати наказ на збройну відсіч німецьким зазіханням. Такий наказ міг віддати Курт фон Шушніг, однак він рішуче виступив проти цієї ідеї, аргументувавши свою позицію тим, що він не хоче проливати німецьку кров⁴⁴.

Додатково політичну інертність керівництва та офіцерів австрійських збройних сил засвідчує ще той факт, що вже після включення Австрії у склад Райху лише 20 відсотків офіцерів було звільнено з лав війська, а всі інші добровільно продовжили службу у німецьких збройних силах⁴⁵.

З точки зору воєнної науки, варто відзначити той факт, що навіть у випадку початку бойових дій, навряд чи австрійський Хаймвер міг чинити серйозний опір німецькому Вермахту. Незважаючи на те, що на боці австрійців був придатний для оборони гористо-лісистий ландшафт, невелика чисельність їх збройних сил – 50 тисяч осіб, зводила нанівець всі можливі тактичні переваги. Водночас, не вдаючись до альтернативної історії, варто зауважити, що Німеччина під час вторгнення до Австрії, навіть за відсутності жодної протидії з боку Хаймверу, втратила близько 70% своєї бронетехніки, залученої до цієї операції⁴⁶.

З іншого ж боку, з точки зору міжнародного права, сам факт збройної протидії агресору міг уможливити прецедент, що дав би змогу трактувати такі дії Німеччини як акт збройної агресії проти незалежної держави. Це додатково посилює австрійську позицію після закінчення Другої світової війни, адже слугувало б підтвердженням того, що Австрія чинила спротив аншлюсу. Той факт, що впродовж аншлюсу австрійські збройні сили не зробили жодного пострілу у бік німецьких військ, свідчив не на користь їхньої зацікавленості у збереженні незалежності своєї країни.

⁴⁴ Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. Київ: Наш формат, 2018. Т. 1. С. 379.

⁴⁵ Mitcham S. The rise of the Wehrmacht. The German Armed Forces and World War II. Volume 1. London: Greenwood publishing group, 2008. P. 124.

⁴⁶ Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. Т. 1. Київ: Наш Формат, 2018. С. 389.

Незважаючи на нестійку позицію канцлера Шушніга, а також інертність збройних сил та політикуму, варто зазначити, що серед австрійських держслужбовців станом на 1938 рік ще залишалися люди віданні своїй країні та готові захищати її суверенітет. Одним з них був начальник поліції Міхаель Скубль. Своїми діями він намагався чинити опір впливу з-за кордону та розганяти нацистські демонстрації, однак для того, щоб озброїти поліцію зброєю з арсеналів Хаймверу йому був потрібен прямий наказ уряду. За іронією долі, начальником австрійського патріота був міністр внутрішніх справ Артур Зейсс-Інкварт – ставленик нацистів, який точно не був зацікавлений у посиленні обороноздатності Австрії⁴⁷. Враховуючи позицію Шушніга щодо можливості відкритої збройної конфронтації з Німеччиною стає зрозумілим, що в умовах політичної невизначеності про жодний організований збройний опір нацистам не йшлося.

Зрештою, не можна забувати й про те, що дотепер у доступі не існує достовірної інформації про настрої та політичні симпатії рядових австрійських поліцейських та військових. Саме тому питання про те, чи виконали б вони наказ чинити збройний спротив нацистським військам залишається відкритим.

Доволі показовою була позиція представників австрійського духовенства. Зокрема, група єпископів, серед яких був очільник Католицької церкви Австрії кардинал Іннітцер, підписала декларацію щодо схвалення аншлюсу, закінчивши його словами «Хайль Гітлер!»⁴⁸. Згідно з підрахунками австрійського дослідника Карла Воцелки, близько ста тисяч вірян відвернулися через це від Католицької церкви⁴⁹.

Незважаючи на той факт, що з точки зору міжнародного права такі агресивні дії Німеччини можна класифікувати як втручання у внутрішні

⁴⁷ Shepherd G. Anschluss; the rape of Austria. London: Macmillan, 1963. P. 155-156.

⁴⁸ Воцелка К. История Австрии. Культура, общество, политика. Москва: Весь мир, 2007. С. 379-380.

⁴⁹ Там само, с. 380.

справи іншої країни, що призвело до фактичної анексії Австрії, подібна точка зору є доволі однобічною та компліментарною, адже як вже було зазначено вище, більшість політичних партій та командування збройних сил значною мірою поділяли ідеї об'єднання з Німеччиною.

Звичайно, ці внутрішні процеси відбувалися за активної діяльності нацистських агентів, метою яких було розхитати ситуацію в країні та надати Гітлеру привід ввести війська в Австрію під виглядом надання допомоги у подоланні заворушень.

Дослідження діяльності агентів нацистського впливу та їхніх австрійських посіпак перебуває у зародковому стані і є «білою плямою» австрійської та світової історіографії. Такі корифеї історичної науки як Вільям Ширер та Карл Воцелка у своїх дослідженнях у кількох реченнях констатують, що вплив нацистських агентів призводив до дестабілізації ситуації у країні та обмежуються кількома показовими прикладами нацистських акцій в Австрії. Саме тому, на думку автора роботи, варто згадати хоча б основні напрями діяльності підривних елементів.

Найбільш інформативними у цьому плані є документи громадської служби безпеки Австрії, що були захоплені Червоною армією, вивезені до СРСР та нині зберігають в російському державному архіві соціально-політичної історії. Зокрема, ці документи містять інформацію про діяльність нацистських пропагандистів.

Аналіз документів оприявнив той факт, що чималі зусилля німецьких агентів впливу спрямовувалися на пропаганду серед австрійських військових. Серед іншого, у документах йдеться про викриття випадків розповсюдження пропагандистських видань серед військовослужбовців розквартированих у Зальцбурзі⁵⁰. Не кращою ситуація була у таких містах як Хеллбрунер, Ледер і Ріденбург⁵¹. З цього можна зробити висновок про системний підхід у

⁵⁰ РГАСПИ. Ф. 458. Оп. 9. Д. 292. С. 45.

⁵¹ Там само, с. 10.

пропагандистській діяльності нацистів, що намагалися не обмежуватися одним регіоном, а натомість робили спробу розхитати ситуацію у всій країні.

Іншим способом впливу на держслужбовців стало їхнє систематичне залякування. До прикладу, у місті Гунтерсдорф було розбито вікна в помешканні окружного директора відділу пропаганди (так у документі) та місцевого лідера «Народного Фронту»⁵². Той факт, що вандалізму було піддано винятково помешкання державних службовців, принаймні частково підтверджує тезу про політичний характер цих дій. Додатковим підтвердженням можна також вважати те, що документ, у якому йдеться про ці протиправні дії, потрапив саме до досьє, що стосувалися «надзвичайних ситуацій політичного характеру».

Подібні акти вандалізму відбувалися не лише стосовно особистих помешкань держслужбовців. Так, наприклад, 1 грудня 1937 року поблизу будівлі суду міста Лінц відбулася демонстрація за участі близько 80 членів СА. Під час неї було розбито близько 40-50 вікон будівлі суду. Після прибуття охорони будівлі демонстранти втекли. Загалом демонстрація тривала недовго, близько 6-8 хвилин⁵³. Можливо, такий обмежений хронометраж пов'язаний з тим, що члени СА не бажали конфронтації з підрозділами поліції, яку, очевидно, могла викликати охорона суду та просто небайдужі громадяни.

Ще одним важелем впливу щодо держслужбовців було розсилання листів з погрозами. Так, бургомістр та ще троє держслужбовців міст Штегерсбах і Бургенланд отримали рукописні листи з погрозами. На всіх листах було також намальовано свастику⁵⁴. Командиру посту жандармерії у Фюрстенфельді було надіслано листа, у якому офіцеру погрожували вбивством у випадку, якщо він продовжить протидіяти впливу НСДАП у цьому регіоні⁵⁵.

⁵² РГАСПИ. Ф. 458. Оп. 9. Д. 292. С. 48.

⁵³ Там само, с. 4.

⁵⁴ Там само, с. 2.

⁵⁵ Там само, с. 14.

Губернатор округу Оберварт, його заступник, а також начальник служби безпеки Бургенланду отримали нацистські памфлети, що містили нападки та образи на адресу австрійського уряду⁵⁶. Перехід нацистів від погроз до намагання перетягнути чесних держслужбовців у свій табір красномовно свідчить на користь твердження, що вже станом грудень 1937 року нацистські агенти намагалися інфільтруватися в політичні та військові служби країни.

Також значному впливу піддавалися діти, які внаслідок свого віку були доволі вразливими для пропаганди. Наприклад, у провінції Тіроль було заарештовано одного з молодих лижників, які вийшли на засніжені схили гори з плакатами зі свастиками⁵⁷. Обшуки викрили одну з підпільних організацій, що співпрацювала з Гітлерюгендом⁵⁸.

Той факт, що всі згадані вище випадки було віднесено слідчими до категорії «цілком таємно» і те, що всі вони були підкреслені червоним олівцем, переконливо свідчить про всю серйозність, з якою ще вірні своїй батьківщині посадовці сприймали рівень загрози нацистів суверенності країни.

Перед австрійською поліцією в період, що передував аншлюсу, постало надскладне завдання: вона мала протидіяти нацистському впливу, боротися з комуністичними підпільними організаціями та забороненими австрійськими об'єднаннями. Якщо порівнювати всі документи, що стосуються боротьби із зазначеними вище організаціями, то стає зрозумілим, що найбільшою загрозою національній безпеці австрійська поліція вважала саме нацистів. Лише ті документи, що стосуються діяльності останніх, було засекречено та віднесено до категорії «не для журналу». Навіть документи, що стосувалися викриття підпільного радіопередавача компартії Австрії, не було віднесено до цієї категорії⁵⁹.

⁵⁶ РГАСПИ. Ф. 458. Оп. 9. Д. 292. С. 17.

⁵⁷ Там само, с. 49.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ РГАСПИ. Ф. 458. Оп. 9. Д. 293. С. 1а.

На жаль, архівні документи обмежуються лише 1937 роком, а матеріали за 1938 рік у фонді просто відсутні. Станом на зараз незрозуміло, чи ці документи були знищені нацистами після аншлюсу, чи пропали вже під час радянської окупації Австрії та транспортування їх до СРСР. У будь-якому випадку документи цього фонду, хронологія яких наближається до 1938 року, наразі є недоступними для дослідників.

Єдиною політичною силою, що на практиці спробувала вплинути на політичну ситуацію в країні, стала комуністична партія Австрії. Як зазначає у своєму дослідженні Донні Глюкштейн, її представники повідомили Шушнігу інформацію про свою готовність зі зброєю в руках боронити країну. Натомість канцлер відповів їм відмовою, іронічно поцікавившись, чи хочуть вони повторення подій війни в Іспанії у своїй країні?⁶⁰

Гірка іронія такої аналогії Шушніга полягає в тому, що відомий історик Ентоні Бівор, досліджуючи початковий етап громадянської війни в Іспанії, дійшов до висновку, що уряд міг цілком придушити виступ франкістів якби озброїв представників робітничих профспілок. Уряд Іспанії побоявся йти на цей крок і, як наслідок, повстання франкістів переросло у громадянську війну⁶¹. З очевидних причин, Шушнігу про це відомо не було. Та фактом залишається те, що уряд Австрії мав у своєму розпорядженні мобілізаційний резерв, який був готовий підтримати урядові війська у випадку збройного конфлікту з агресором. Звичайно, питання їхньої бойової ефективності залишається відкритим, та не можна заперечувати, що саме пасивність уряду перешкодила використанню вказаної можливості.

Про інші заходи уряду, спрямовані на протидію аншлюсу, можна дізнатися з листа повноважного представника СРСР в Австрії І. Лоренца, адресованого комісару з закордонних справ. Зокрема, Лоренц згадує про те, що перспектива аншлюсу викликала бурхливу реакцію серед представників духовенства, легітимістів та представників «робітничого класу та селянства».

⁶⁰ Gluckstein D. A People's History of the Second World War: Resistance Versus Empire, 2012. P. 137.

⁶¹ Ibid, p. 137.

Профспілкам навіть вдалося зібрати півтори мільйони підписів під резолюцією, що закликала робітників стати на захист незалежності Австрії. Серед іншого, у резолюції зустрічалася фраза про те, що «робітники безсумнівно підтримують ідею миру, однак не за будь-яку ціну».

Також деякі підприємства організували демонстрацію, на якому робітники пройшли маршовими колонами, вимагаючи усунення ставлеників нацистів з австрійського уряду.

Іншою спробою протидіяти нацистській пропаганді серед населення Австрії можна вважати масовий мітинг 10 березня 1938 року, що мав на меті продемонструвати єдність всіх антинацистських груп та партій. З метою протидії нацистським гаслам «Хайль Гітлер!» учасники скандували «Хай живе Шушніг!», «Хай живе свобода!», «Хай живе Фронт!» (мається на увазі партія Шушніга «Народний Фронт»)⁶².

На мітингу виступили майор Фрей від імені збройних сил, доктор Карл Міттлер від соціалістів, доктор Фрідман від єврейської громади, полковник Вольф від монархістів та кардинал Іннітцер від католицького духовенства⁶³. Цікаво, що кардинал продемонстрував свою здатність до швидкої зміни політичних поглядів і приєднався до партії, що підтримувала ідею незалежності Австрії.

Важливість цього мітингу, що консолідував сили «незалежників», полягає у тому, що проведена вона була якраз напередодні дня плебісциту, на якому мало розглядатися лише одне питання: «Чи підтримують вони вільну, незалежну, соціальну, християнську і об'єднану Австрію – так чи ні?»⁶⁴. Саме цей плебісцит, за задумом Шушніга, мав продемонструвати реальні настрої громадян Австрії і вже, відштовхуючись від його результатів, канцлер збирався скорегувати свою політику.

Однак, вкрай спорадичні та неорганізовані випадки опору не змогли ефективно протидіяти німецькій експансії. Адольф Гітлер, не бажаючи

⁶² Shepherd G. Anschluss; the rape of Austria. London: Macmillan, 1963. P. 122. (222 p)

⁶³ Ibid, p. 123.

⁶⁴ Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. Київ: Наш формат, 2018. Т. 1. С. 375.

проведення плебісциту, віддав наказ німецьким військам розпочати вторгнення.

Спорадичні випадки опору та невдоволення не можуть заперечити того факту, що більшість місцевого населення позитивно сприймала аншлюс та палко вітала вступ німецьких військ на свою територію. Цю думку також підтверджують фотографії, що нині зберігаються у Бундесархіві і на яких добре видно піднесений настрій австрійців, які з піднесенням та ентузіазмом зустрічали прихід німецьких військ. Особливо показовими стали настрої австрійців під час тріумфального проїзду Гітлера вулицями Відня та виголошення промови на балконі палацу Хофбург⁶⁵. Німецькі війська також зустріли доволі теплий прийом й у Зальцбурзі⁶⁶, Іннсбруці⁶⁷ та Куфштайні,⁶⁸ про що також красномовно свідчать виявлені в архіві світлини. Відомий одіозний дипломат Генрі Кіссінджер пояснив такий ентузіазм громадян Австрії тим, що вони усвідомили: бути територіальною одиницею Німеччини краще, ніж відігравати роль абсолютно другорядного актора на сцені театру європейської політики⁶⁹.

Звичайно, варто пам'ятати про пропагандистський та, в окремих випадках, постановний характер світлин. Однак, ці фотографії, розтиражовані нацистською пропагандою та закордонними виданнями, не

⁶⁵ Bundesarchiv, Bild 183-1987-0922-500. Sehnsucht von Geschlechtern fand ihre Erfüllung: Österreich kam wieder heim zum Reich. URL: <https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?yearfrom=&yearto=&query=Anschluss+%C3%96sterreich&page=3> (дата останнього звернення: 31.07.2025).

⁶⁶ Bundesarchiv, Bild 183-1983-1020-505. Scherl: Glückstrahlende Menschen in Salzburg. URL: <https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?yearfrom=&yearto=&query=Anschluss+%C3%96sterreich&page=3> (дата останнього звернення: 31.07.2025).

⁶⁷ Bundesarchiv, Bild 183-S37786. Auch Innsbruck atmet nach fünfjähriger Unterdrückung aus. URL: <https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?yearfrom=&yearto=&query=Anschluss+%C3%96sterreich&page=3> (дата останнього звернення: 31.07.2025).

⁶⁸ Bundesarchiv, Bild 183-H03189. Einmarsch der deutschen Truppen in Österreich. IR 61 zieht in Kufstein ein. URL: <https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?yearfrom=&yearto=&query=Anschluss+%C3%96sterreich&page=3> (дата останнього звернення: 31.07.2025).

⁶⁹ Кіссінджер Г. Дипломатія. Київ: М-БУКС, 2020. С. 312.

сприяли утвердженню візії Австрії як жертви агресії Німеччини, а навпаки репрезентували її як добровільного союзника.

Після входження німецьких військ на територію Австрії, за наказом Адольфа Гітлера було проведено плебісцит серед місцевого населення. Єдиним питанням стало те, чи підтримують громадяни аншлюс. Його результати показали, що 99,7 відсотків громадян Австрії підтримують включення Австрії до III Райху⁷⁰. Це мало слугувати своєрідною легітимацією дій Гітлера, що трактувалися не як загарбання, а як «воз'єднання» двох народів. Звичайно, результати цього референдуму не варто сприймати буквально, адже виникає логічне запитання щодо того, наскільки варто довіряти результатам плебісциту, що відбувався в умовах присутності німецьких військ та органів безпеки ?

Ситуацію погіршувало й те, що Австрія не звернулася до Ліги Націй⁷¹. Можливо, її уряду просто забракло часу, але більш ймовірним є те, що австрійці сумнівалися у потенційній результативності такого кроку. Не заперечуючи того факту, що Ліга Націй яскраво продемонструвала свою неефективність як орган колективної безпеки і навряд чи вдалася би до реальних дій, варто все ж зауважити, що така відозва з боку Австрії створила прецедент, що свідчить на користь того, що вона протидіє аншлюсу. Цей прецедент навряд чи допоміг Австрії зупинити аншлюс, однак, після війни його наявність дала би змогу повністю покласти провину за нього на Лігу Націй та її бездіяльність.

Додаткового розгляду потребує доволі пасивна позиція Великобританії та Франції як гарантів версальсько-вашингтонської системи міжнародних відносин. Річ у тім, що згідно з положеннями Локарнського договору, Італія, Франція та Велика Британія вважалися гарантами незалежності Австрії. Франція в цей час перебувала у стані політичної нестабільності, характерному для всього періоду Третьої Республіки, адже у неї якраз

⁷⁰ Luza R. *Austro-German relations in the Anschluss era*. Princeton, Nh: Princeton University Press, 1975. P. 70.

⁷¹ Scott G. *The rise and fall of the League of Nations*. London: Hutchinson, 1973. P. 387.

змінився весь уряд, а Велика Британія навіть не порушила цього питання в парламенті⁷². Італія, що зайняла досить чітку позицію під час першої спроби аншлюсу, також не виявила бажання захищати незалежність цієї країни. Навіть представники країни-сусідки Чехословаччини вголос заявили про те, що аншлюс «не більш як сімейна справа»⁷³.

Позиція цих країн яскраво оприявнила ту обставину, що на жодну допомогу ззовні Австрія може розраховувати. Можливо, саме ця міжнародна ізоляція здатна пояснити факт відсутності австрійської апеляції до Ліги Націй.

Підсумовуючи викладене вище, слід констатувати, що аншлюс Австрії став можливим унаслідок дії низки факторів, серед яких варто виокремити такі: політична слабкість австрійського уряду та інертність командування австрійських збройних сил, активна діяльність нацистських агентів впливу та пропаганда ідеї об'єднання з Німеччиною, а також інертність Ліги Націй у питанні запобігання німецької агресії та збереження незалежності Австрії.

Таким чином, йдеться про переплетіння внутрішніх та нав'язаних ззовні процесів, що у своєму поєднанні й спричинили ту легкість з якою Німеччина здійснила анексію Австрії. З боку австрійського уряду та звичайних громадян можна виокремити дії, спрямовані на протидію аншлюсу та німецькому впливу в Австрії, однак також не можна заперечувати об'єктивність звинувачень щодо австрійського потурання діям нацистів та заохочення аншлюсу. Цілком можливо, що саме пасивна позиція Ліги Націй та відсутність можливості надання допомоги з-за кордону якраз і спричинили небажання австрійської влади загалом та Шушніга, зокрема, дати збройну відсіч нацистам. Водночас, фактом залишається те, що австрійські збройні сили не зробили жодного пострілу в загарбників, а це також виставляє їх не в кращому світлі.

⁷² Scott G. The rise and fall of the League of Nations. London: Hutchinson, 1973. P. 387.

⁷³ Маккін Д. І сталася тьма. Рузвельт, Гітлер і західна дипломатія напередодні війни. Київ: Лабораторія, 2022. С. 187.

Всі наведені фактори дають змогу з'ясувати, чому в контексті дослідження історії аншлюсу Австрії завжди буде присутнє дихотомічне поєднання термінів «жертва» та «союзник». Питання того, ким саме вважати Австрію та її громадян, залишається предметом дискусій науковців навіть у наш час.

Карл Воцелка у своєму дослідженні називає історію перебування Австрії в складі Райху періодом, «коли Австрії не було»⁷⁴. Однак парадокс полягає в тому, що Австрія існувала як складова частина Райху під назвою «Східна марка», а самі австрійці взяли активну участь у Другій світовій війні на боці Німеччини. Сам же Карл Воцелка зазначає, що під час війни австрійці воювали на всіх фронтах у складі Вермахту та військ СС, а близько 547 тисяч австрійців були членами НСДАП⁷⁵

Суперечлива природа аншлюсу полягає у тому, з огляду на міжнародно-правові акти він був злочином агресії, у той самий час, коли значна частка австрійського суспільства симпатизувала нацистам і ментально та політично сприяла реалізації цього плану. Таким чином з точки зору історичної відповідальності Австрія та австрійці також мають провину за розв'язану Німеччиною війну.

Навіть донині у науці не сформовано сталої думки щодо того, чи вважати Австрію та її громадян першими жертвами, чи навпаки – активними посібниками та навіть натхненниками аншлюсу. Незважаючи на великий пласт розсекречених архівних документів, а також історіографії, контроверсійність аншлюсу не дає можливості дати однозначної відповіді. Це є дуже важливим фактом, який має продемонструвати, чому радянська позиція, яка, очевидно, не могла спиратися на відповідні джерела, не могла сформувати об'єктивну, а головне, сталу політичну позицію щодо Австрії після закінчення Другої світової війни.

⁷⁴ Воцелка К. История Австрии. Культура, общество, политика. Москва: Весь мир, 2007.

⁷⁵ Там само, с. 67.

Розділ IV. Вплив аншлюсу на зміну зовнішньополітичного курсу Кремля

Враховуючи тематичне спрямування роботи обов'язковим структурним елементом дослідження є аналіз безпосередньої реакції СРСР на аншлюс Австрії. Як зазначалося вище, жодна країна в світі не здійснила дієвих практичних кроків для допомоги Австрії. Єдиною подією, з якої можна зробити висновок про позицію, що її зайняли члени світової спільноти, стала асамблея Ліги Націй 17 березня 1938 року, скликана через аншлюс Австрії. Під час засідання всі країни зайняли доволі пасивну позицію. Винятком були представники Мексики та СРСР (в особі Максима Літвінова).

Нарком закордонних справ ще 14 березня надіслав до Політбюро ЦК ВКП(б) доповідну записку, у якій зауважив, що «захоплення Австрії є найважливішою подією після світової війни, що загрожує великою небезпекою і, не в останню чергу, для нашого Союзу»⁷⁶.

Таку ж позицію він обстоював 17 березня, під час своєї доповіді на асамблеї Ліги Націй, що також потрапила до пресрелізу. Примітно те, що у своїй доповіді він робив акцент не на засудженні Німеччини як агресора, а на тому, що відсутність злагодженої реакції на такі кроки Гітлера ще раз актуалізує й без того нагальну потребу формування ефективної системи колективної безпеки в Європі⁷⁷. Ба більше, формат самої доповіді виявився своєрідним: Німеччина у ній не згадувалася взагалі, натомість ішлося про абстрактного агресора, протидіяти якому готовий Радянський Союз⁷⁸. Можливо, позицію наркома Літвінова можна пояснити тим, що радянська дипломатія вже була розчарована політикою умиротворення агресора, яку

⁷⁶ Назария С. Международные отношения в эпоху мировых войн: Факты и мифология. Кишинёв, 2012. С. 123.

⁷⁷ Швейцер В. Советский Союз и Аншлюс 1938 года. *Научно аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 1(2). С. 226.

⁷⁸ Заявление народного комиссара иностранных дел М. М. Литвинова представителям печати. СССР — Австрия. 1938-1979 гг.: Док. и материалы / ред. И. Н. Земсков. Москва: Политиздат, 1980. С. 13-14.

провадили європейські країни і, як наслідок, не вірила в перспективу побудови з ними дійсно ефективною системою колективної безпеки.

Обережний характер доповіді Литвінова, вірогідно, обумовлювався офіційною позицією керівництва СРСР, про яку може свідчити документ від 15 березня 1938 року. У ньому йдеться про зустріч, що відбулася між послом Польщі в СРСР та заступником наркома закордонних справ, під час якої представник Польщі намагався прозондувати позицію СРСР щодо аншлюсу Австрії. Радянський дипломат зауважив, що у своїх діях СРСР «не може заходити далі, ніж держави Західної Європи»⁷⁹. Можливо, саме пасивна позиція західних держав сприяла тому, що керівництво Радянського Союзу дійшло висновку про безперспективність співпраці з ними.

На своїй доповіді на пленарному засіданні Ліги Націй 21 вересня 1938 року Литвінов наголосив на тому, що Абіссинія та Австрія втратили свою самостійність внаслідок «грубої наруги над ними», Китай вже вдруге за сім років став жертвою інтервенції та «іноземної навали», а Іспанія вже третій рік стікає кров'ю внаслідок дій двох агресорів⁸⁰. Неспроможність Ліги Націй вирішити ці конфлікти, на думку наркома, слугувала показовим індикатором нагальної потреби її реформування. У виступі Литвінов знову прямо не називаються агресори, натомість акцентовано увагу саме на потребі реформи системи колективної безпеки загалом та Ліги Націй зокрема.

Незважаючи на деякі слушні зауваги радянського наркома, Ліга Націй, а також Велика Британія та Франція, продовжували проводити політику умиротворення агресора і були більше зацікавлені у тому, аби своїми діями

⁷⁹ Донесение посла Польши в СССР Г. Гжибовского министру иностранных дел Ю. Беку о беседе с заместителем народного комиссара иностранных дел СССР В. П. Потемкиным по поводу аншлюсса Австрии Германией. Москва, 15 марта 1938 г. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. VI. 1933-1938 гг. / ред. И.А. Хренов, Т. Цесляк. Москва: Наука, 1969. С. 340.

⁸⁰ Речь Председателя советской делегации М.М. Литвинова на пленарном заседании Ассамблеи Лиги наций. 21 сентября 1938 г. Документы внешней политики СССР. Т. XXI. 1 января-31 декабря 1938 г. / ред. Г. К. Деев, И. Н. Жуковский и др. Москва: Политиздат, 1977. С. 501.

не спровокувати Гітлера, ніж в побудові ефективної коаліції. Саме тому ідеї Літвінова не знайшли підтримки⁸¹.

Така пасивність міжнародної спільноти пізніше нашоувнула резидентів розвідки СРСР на доволі цікаві думки. Зокрема, один із законспірованих агентів на псевдо «Фін» передав до «центру» шифротелеграму такого змісту: Японія, Німеччина, Польща, Італія, за підтримки Туреччини та країн Балтії сформували коаліцію, що має невдовзі напасти на Радянський Союз. Очіницею та фінансовим донором коаліції було визначено Велику Британію. Метою нападу було роздроблення СРСР на низку «російських держав, що не матимуть виходу до моря»⁸².

Також розвідка зазначала, що саме Великобританія не заперечувала та навіть заохочувала аншлюс Австрії Німеччиною. Наприкінці листа висунуте припущення: існують вагомні причини вважати, що німецьке загарбання Чехословаччини за посередництва Великобританії відбудеться так само «безболісно», як і анексія Австрії⁸³.

У випадку з Великобританією скоріше йшлося не про пряме фінансування загарбань Німеччини, а про зовнішні вияви так званого «економічного умиротворення». Така лінія, згідно з задумом його архітектора, Невілла Чемберлена, полягала у запровадженні клірингової системи у розрахунках між Німеччиною та Великою Британією. Вона зводилася до того, що Німеччина оплачувала свої покупки відповідною кількістю промислових товарів, а Великобританія, в свою чергу, весь надлишок імпорту оплачувала валютою. Парадокс полягав у тому, що Німеччина за англійську ж валюту купувала ті стратегічні матеріали, що були потрібні їй для переозброєння. Такі заходи стали прямим порушенням Версальської угоди, гарантом якої була сама Великобританія. 1934 року

⁸¹ Назарія С. Международные отношения в эпоху мировых войн: Факты и мифология. Кишинёв, 2012. С. 123.

⁸² Шифротелеграмма Фина. 9 мая 1938 г. СССР — Германия. 1932-1941 / ред. С. В. Кудряшов. Москва: Историческая литература, 2019. С. 195.

⁸³ Там само, с. 196.

англійський комерційний аташе в Берліні навіть пропонував переглянути цей механізм для того, аби не озброювати Німеччину за англійський кошт⁸⁴. Тому конкретно в цьому випадку розвідка неправильно проінтерпретувала отримані дані.

Наведений документ розвідки СРСР уможливило глибше розуміння причин того, чому радянське керівництво СРСР уявляло свою країну як оточену з усіх сторін фортецю. Можна припустити, що саме пасивність європейських країн у питанні організації протидії Гітлеру та його новим геополітичним претензіям, серйозно підірвала довіру СРСР до Ліги Націй та гарантів міжнародних договорів. Як наслідок, у керівництва СРСР могло скластися враження, що їхньою метою була не протидія агресору, а, навпаки, систематичне заохочення його територіальних загарбань, що, у підсумку могло привести Райх до конфронтації з Радянським Союзом, у якому капіталістичні країни вбачали більшу загрозу.

Наведена теза в жодному разі не знімає з СРСР відповідальності за пакт з Німеччиною, що фактично розв'язав їй руки для початку війни проти Польщі, однак він дає змогу зрозуміти розчарування СРСР в європейських країнах, як потенційних партнерах. Ба більше, розвідці вдалося передбачити, що саме за посередництва Великої Британії інтересами Чехословаччини було знехтувано на поталу Гітлеру. Можливо, цей факт також додатково підштовхнув СРСР до підписання пакту.

Непевність зовнішньої політики СРСР того періоду можна підкреслити низкою неадекватних оцінок міжнародної ситуації. До прикладу, окрім згаданої вище шифротелеграми з інформацією про фінансові заохочення Великої Британії нових загарбань Гітлера, було також неправильно оцінено динаміку відносин між країнами Осі. Зокрема, нарком закордонних справ Літвінов у своєму листі радянському представнику в Італії зазначав, що

⁸⁴ Трубайчук А. Містер з парасолькою. Невілл Чемберлен. Київ: Асоціація істориків «Истина», 1994. С. 15.

аншлюс Австрії Німеччиною сприяв погіршенню німецько-італійських відносин, адже був проведений, незважаючи на опір Муссоліні⁸⁵.

Таким чином, згадані вище події не тільки відобразилися на долі Австрії та зміцненні позицій Німеччини, а й сприяли коригуванню зовнішньої політики Радянського Союзу. Враховуючи вельми суперечливу інформацію, якою мушили послуговуватися у своїх розрахунках радянські дипломати та політики, точність їхніх прогнозів залишала бажати кращого.

Додатково реакцію СРСР на аншлюс може проілюструвати документ про зустріч угорського посла в СРСР з наркомом Літвіновим. Угорщина, що внаслідок аншлюсу Австрії отримала спільний кордон з Німеччиною, намагалася з'ясувати, чи є ще СРСР прибічником ідеї колективної безпеки, проєкт якої Літвінов висував під час своєї доповіді на засіданні Ліги Націй 17 березня. Нарком відповів, що його пропозиція стала лише спробою зондажу позиції інших країн стосовно цього питання і не мала на меті жодних практичних кроків. Літвінов також зауважив, що не покладає марних сподівань на конструктивну позицію Великої Британії з цього питання. Також під час розмови він двічі повторив, що Радянський Союз зацікавлений у збереженні незалежності Угорщини, на що отримав відповідь угорського дипломата, згідно з якою аншлюс ніяк не вплинув на німецько-угорські стосунки⁸⁶.

Під час написання звіту про цю зустріч очільнику угорського МЗС Кальману Каю угорський посол зауважив, що схильний довіряти заяві Літвінова про відсутність у нього «широкого плану». На думку дипломата, всі зусилля керівництва СРСР, що спрямовувалися на створення

⁸⁵ Письмо Народного Комиссара Иностранных Дел СССР Полномочному Представителю СССР в Италии Б.Е. Штейну. 21 марта 1938 г. 5. Документы внешней политики СССР. Т. XXI. 1 января-31 декабря 1938 г. / ред. Г. К. Деев, И. Н. Жуковский и др. Москва: Политиздат, 1977. С. 140.

⁸⁶ Письмо Народного Комиссара Иностранных Дел СССР Полномочному Представителю СССР в Италии Б.Е. Штейну. 21 марта 1938 г. Там само. С. 140.

«антифашистського блоку» демократичних держав, закінчилися для нього «гірким розчаруванням»⁸⁷.

Візит угорського представника навряд чи можна пояснити його стурбованістю загрозою з боку Райху, адже він ясно дав зрозуміти радянському дипломату, що не розглядає аншлюс як загрозу безпеці його країни.

Більш ймовірним поясненням може бути те, що результати цього зондажу мали бути повідомлені Німеччині. Враховуючи динаміку угорсько-німецького зближення в період 1938-1939 років, такий варіант видається цілком можливим. Літвінов, очевидно, також розумів цю ймовірність, тому під час розмови в'їдливо зауважив, що два нові сусіди Райху – Угорщина та Югославія – «співають йому дифірамби»⁸⁸. Аналіз цього документа також оприявнює незацікавленість СРСР у формуванні системи колективної безпеки через розчарування у самій ідеї.

Незважаючи на розчарування в системі колективної безпеки, а точніше, в її відсутності, порозуміння з Німеччиною також не було досягнуто одразу. Цьому сприяли події, що відбулися одразу після аншлюсу. У нацистів не було причин прихильно ставитися до радянських представництв, що не встигли евакуюватися з Австрії. Одним з прикладів може слугувати напад на посольство СРСР у Відні 15 листопада 1938 року. Близько десятка нападників побили вікна та потрощили меблі дипломатичного представництва, чим дуже налякали радянських дипломатів та їхні родини. Поліція, відділок якої перебував неподалік посольства, прибула з великим запізненням і не змогла нікого затримати⁸⁹. Представнику Німеччини

⁸⁷ Сообщение венгерского посланника в Москве Михая Юнгерт-Арноти министру иностранных дел Венгрии Кальману Каня. Москва, 26 марта 1938 г. 8. Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны / Ин-т истории Венг. АН. Москва: Изд-во иностр. лит., 1962. С. 75.

⁸⁸ Там само, с. 74.

⁸⁹ Запись беседы Временного Поверенного в Делах СССР в Германии с Заместителем Статс-секретаря Министерства Иностранных Дел Германии Верманом. 15 ноября 1938 г. Документы внешней политики СССР. Т. XXI. 1 января-31 декабря 1938 г. Москва: Политиздат, 1977. С. 640.

висунуто офіційний дипломатичний протест, на який той відповів, що владі нічого не відомо про цей випадок та обіцяв ініціювати розслідування, про результати якого представнику СРСР буде повідомлено.

Також вдалося віднайти інші документи, у яких ідеться про загострення відносин між СРСР та Німеччиною на локальному рівні. Зокрема, для того, аби продемонструвати своє ставлення до ворожої ідеології, звичною практикою для німецьких військових стало затримання радянських кораблів у портах Райху та подальший прискіпливий обшук екіпажу та особистих речей⁹⁰.

Свій протест проти такого ставлення до радянських установ та громадян було офіційно висловлено представником СРСР в Німеччині під час зустрічі з радником МЗС Німеччини. Зокрема, німецькому представнику повідомлено, що радянський уряд незадоволений темпами розслідування нападу на радянське представництво у Відні, а також причинами обшуків пароплавів «Кооперація» та «Дзержинський». Окремо радянський дипломат наголосив на бюрократичних проблемах, штучно створюваних німцями у процесі ліквідації віденського відділення готелю «Інтурист». У відповідь на протест представника СРСР німецький посадовець зауважив, що розслідуванням поки не встановлено особи людей, винних у нападі на представництво, а також ініціаторів обшуків радянських кораблів. З приводу ліквідації «Інтуриста» німець зауважив, що радянський представник просто не має формальних повноважень для цього⁹¹.

Радянського дипломата такі пояснення не задовольнили, так само як і темпи німецького розслідування. Саме тому він зауважив, що «виникає питання, чому німецькі кораблі в радянських портах мають користуватися

⁹⁰ Телеграмма Народного Комиссара Иностранных Дел СССР Временному Поверенному в Делах СССР в Германии Г.А. Астахову. 1 декабря 1938 г. 5. Документы внешней политики СССР. Т. XXI. 1 января-31 декабря 1938 г. / ред. Г. К. Деев, И. Н. Жуковский и др. Москва: Политиздат, 1977. С. 659.

⁹¹ Запись беседы Временного Поверенного в Делах СССР в Германии с советником Министерства Иностранных Дел Германии Шлипом. 2 декабря 1938 г. Там само, с. 660.

кращим ставленням, ніж радянські кораблі в німецьких портах. Тому не буде нічого дивного, якщо й радянські портові служби врахують ці міркування»⁹².

Вивчення всіх перипетій німецько-радянського переговорного процесу, що передував підписанню «пакту Молотова-Ріббентропа», виходить за межі цього дослідження. Тому варто просто констатувати, що німецькі дипломатичні потуги, а також продовження політики умиротворення агресора з боку європейських країн, сприяли тому, що договір про ненапад між СРСР та Німеччиною таки було укладено.

Зміна зовнішньополітичних пріоритетів СРСР на співпрацю з Німеччиною також сприяла перегляду позиції СРСР щодо аншлюсу. Переконливим доказом такої ревізії можна вважати жест «доброї волі» СРСР щодо Німеччини, внаслідок якого радянських розвідників-нелегалів, яких утримували в Райху, обміняли на багатьох німецьких та австрійських комуністичних та антинацистських діячів, що знайшли прихисток в Радянському Союзі. Серед них відправлено й засновника компартії Австрії Корічонера, який загинув у СРСР⁹³. У такий спосіб Москва демонструвала зацікавленість у співпраці з Німеччиною, задля якої й було пожертвовано вчорашніми союзниками.

Отже, позиція СРСР щодо Австрії у період 1938 – 1941 років зазнала суттєвих змін. Закономірною реакцією СРСР на аншлюс став заклик до Ліги Націй про потребу її реформування та побудови дійсно ефективною системи колективної безпеки, що змогла б протидіяти агресору. Відсутність відповідної реакції з боку європейської спільноти спричинила перегляд радянської зовнішньої політики.

Наслідком такої пасивності стала втрата зацікавленості СРСР у побудові системи колективної безпеки та переорієнтація на пошук більш

⁹² Запись беседы Временного Поверенного в Делах СССР в Германии с советником Министерства Иностранных Дел Германии Шлипом. 2 декабря 1938 г. Документы внешней политики СССР. Т. XXI. 1 января-31 декабря 1938 г. / ред. Г. К. Деев, И. Н. Жуковский и др. Москва: Политиздат, 1977. С. 660-661.

⁹³ Швейцер В. Австрия в геополитических планах СССР (середина 30-х – начало 40-х гг.). *Современная Европа*. 2018. № 5. С. 146.

прийнятних та ефективних рішень, яким, на думку радянського керівництва, починаючи з 1939 року, міг стати договір про ненапад з Німеччиною.

Такий радикальний розворот у зовнішній політиці СРСР пов'язаний з тим, що прихильника та активного промоутера ідеї колективної безпеки Максима Літвінова замінив на посаді В'ячеслав Молотов. З його призначенням позиція СРСР щодо аншлюсу Австрії почала відігравати другорядну роль та активно не дискутувалася. Договір з Німеччиною остаточно унеможливив будь-які радянські проєкти щодо цієї країни.

Розділ V. Питання повоєнного устрою Австрії на конференціях країн антигітлерівської коаліції (1941-1945)

Події другої половини червня 1941 року поклали край хиткому миру між двома диктаторами. Початок німецько-радянської війни, а також військові катастрофи Червоної армії на її початковому етапі змусили СРСР приєднатися до країн антигітлерівської коаліції.

Незважаючи на те, що обставини, які супроводжували офіційний вступ Радянського Союзу до табору Об'єднаних Націй, і дотепер залишаються цікавими для вивчення, фокус цього дослідження зосереджується винятково на тому, як змінилася позиція СРСР щодо Австрії та її повоєнного устрою впродовж Другої світової війни.

Симптоматичною під таким кутом зору видається промова Йосипа Сталіна 6 листопада 1941 року, під час якої він зазначив, що «поки гітлерівці займалися збиранням земель і приєднанням Рейнської області, Австрії і тд., їх можна було зі зрозумілих причин вважати націоналістами»⁹⁴. Цією реплікою Сталін фактично визнавав Австрію складовою частиною Німеччини, на яку остання мала цілком обґрунтоване право претендувати. Така позиція радянського диктатора не знайшла розуміння не тільки серед партнерів по антигітлерівській коаліції, а й серед радянських дипломатів за кордоном. Саме тому вже 21 листопада нарком закордонних справ Молотов надіслав послу СРСР в Лондоні телеграму, де пояснювалося, як потрібно трактувати ці слова Сталіна. Цей текст заслуговує на розлоге цитування:

«У зв'язку з Вашим запитом повідомляємо, що назване місце в промові Сталіна про Австрію, товариш Сталін коментує таким чином: приєднання Австрії до Німеччини як області, населеної головним чином німцями, можна вкласти в рамки німецького націоналізму, але це зовсім не означає, що товариш Сталін підтримує таке приєднання, бо товариш Сталін не вважає німецький націоналізм правильною і прийнятною схемою.

⁹⁴ Телеграмма народного комиссара иностранных дел СССР В.М. Молотова послу СССР в Лондоне И.М. Майскому по поводу высказывания И.В. Сталина об Австрии 6 ноября 1941 г. 21 ноября 1941 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кноль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005.. С. 26.

Сталін мав на увазі, що навіть з точки зору німецького націоналізму нинішня загарбницька політика гітлерівців повинна вважатися згубною для Німеччини, що партія націонал-соціалістів є грубо імперіалістичною, а не націоналістичною партією. Цим Сталін хотів внести сум'яття до лав гітлерівців і розлад між урядом Гітлера і націоналістично налаштованими верствами німецького народу. Що стосується точки зору самого товариша Сталіна з приводу Австрії, Рейнської області тощо, то Сталін вважає, що Австрія повинна бути відокремлена від Німеччини у вигляді незалежної держави, а сама Німеччина, зокрема Пруссія, повинна бути розбита на низку більш-менш самостійних держав, щоб створити тим самим гарантію для спокою європейських держав у майбутньому»⁹⁵.

Наведений документ є не стільки прикладом політичного крутіїства радянського керівництва, адже теза про внесення політичного сум'яття не витримує жодної критики, скільки способом формулювання позиції радянського вождя стосовно повоєнної долі Австрії. Це означає, що станом на листопад 1941 року СРСР волів бачити повоєнну Австрію як незалежну державу. Примітно, що в цьому документі жодним чином не згадано необхідність її окупації чи зосередження там військ антигітлерівської коаліції.

Наприкінці 1941 року Москву відвідав міністр закордонних справ Великої Британії Ентоні Іден. Його візит залишив нащадкам великий пласт епістолярної спадщини, що уможлиблює глибше дослідження тих питань, що він їх торкався під час розмов з радянським керівництвом. Зокрема, у своєму листі від 5 січня 1942 року Іден повідомляє Черчиллю про свою першу розмову з Молотовим і Сталіним 16 грудня 1941 року. Під час неї Сталін одразу почав просторікувати про повоєнний устрій Європи та долі країн, звільнених від окупації. Примітно, що першою країною, про яку почав говорити радянський диктатор, була Австрія. На думку майбутнього генералісимуса, Австрія мала бути відновлена як незалежна держава. Далі він говорив про необхідність відокремлення Рейнської області від Німеччини [в оригіналі – Пруссії] як незалежного утвору або протекторату та створення

⁹⁵ Телеграмма народного комиссара иностранных дел СССР В.М. Молотова послу СССР в Лондоне И.М. Майскому по поводу высказывания И.В. Сталина об Австрии 6 ноября 1941 г. 21 ноября 1941 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кноль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 26.

незалежної Баварії. Також, на думку Сталіна, Східна Пруссія мала увійти до складу Польщі, а Судети знов увійти до складу Чехословаччини. Диктатор також торкнувся територіальних питань та поступок, пов'язаних з Югославією, Албанією, Грецією та Туреччиною⁹⁶. Також Сталін був готовий підтримати будь-які домовленості щодо забезпечення військової присутності (тобто створення військових баз) Великої Британії у Франції, Бельгії, Нідерландах, Норвегії та Данії. Радянський диктатор наголосив на тому, що зацікавлений у військовому альянсі між «демократичними країнами» [в оригіналі листа це слово взято в лапки] та не проти того, що деякі європейські країни матимуть федеральні відносини.

Для чого Сталіна був потрібен такий розлогий коментар про повоєнний устрій Європи, стає зрозуміло з наступного пасажу, у якому він наголосив, що в Радянського Союзу також є свої сфери інтересів. Зокрема, він наполягав, аби радянські кордони після війни повернулися до стану, що передував німецькому нападу. Тобто, мала бути дотримана нова конфігурація кордону з Фінляндією, Румунією (територія Бессарабії) та Балтійськими державами. «Лінія Керзона» мала закласти основу для визначення радянсько-польського кордону, а Румунія повинна була додатково надати територію для радянських баз, отримавши натомість компенсацію у вигляді повернення регіонів, окупованих Угорщиною⁹⁷.

З наведеного вище можна зробити висновок про те, що незважаючи на вкрай складну воєнну ситуацію у 1941–1942 роках, радянський очільник був зацікавлений у своєму впливі на конфігурацію повоєнного світу. Для СРСР попередні консультації про повоєнний устрій були своєрідною формою геополітичного торгу. При цьому як вкрай непереконливі сприймаються аргументи про те, що СРСР не заперечує проти наявності військових баз в деяких країнах Західної Європи, адже жодного реального впливу на ситуацію в них Радянський Союз не мав, а самі країни все ще перебували під

⁹⁶ Churchill W. The Second World War. Vol. III The Grand Alliance. London: The Reprint Society, 1950. P. 492.

⁹⁷ Ibid, p. 493.

окупацією. Скоріше за все, що в обмін на цей перелік декларативних поступок, більшість з яких не наповнені реальним сенсом, СРСР намагався усталити вигідну для себе конфігурацію своїх кордонів, бажаючи зберегти територіальні надбання «Золотого вересня», «Зимової війни», а також частини фінляндської та румунської територій.

Правильність цього припущення яскраво підтверджує наступна розмова Сталіна з Іденом, що сталася 17 грудня 1941 року, у якій радянський диктатор активно наполягав на юридичному визнанні включення балтійських держав до складу СРСР, а також відновлення радянсько-фінляндського кордону до стану 1941 року. Очільник Радянського Союзу навіть озвучив думку, що успіх будь-якого радянського-британського договору залежатиме від виконання цих двох умов⁹⁸. Вже з цього меседжу можна зробити висновок про те, які насправді пріоритети мало радянське керівництво, тому задекларовану підтримку відновлення повоєнної незалежності країн, зокрема й Австрії, можна вважати своєрідною геополітичною формою торгу, покликаною спровокувати Велику Британію та інших союзників по антигітлерівській коаліції на зустрічні поступки.

Радянський Союз після поразок 1941–1942 років вважав програмою-максимум повернення своїх довоєнних кордонів. Певний парадокс полягав у тому, що чим ближче радянські війська наближалися до них, тим більше зростали геополітичні апетити Кремля щодо інших країн, про що йтиметься далі в дослідженні.

У 1943 році було вирішено скликати Московську конференцію для того, аби дійти узгодженої позиції серед держав антигітлерівської коаліції щодо повоєнної долі країн Європи. Незадовго до початку конференції Літвінов, що на той час займав посаду заступника Молотова, підготував розлогий документ «Про поводження з Німеччиною та іншими ворожими

⁹⁸ Churchill W. The Second World War. Vol. III The Grand Alliance. London: The Reprint Society, 1950. P. 493.

країнами в Європі». До категорії так званих «ворожих країн» потрапила й Австрія.

На сторінках своєї доповідної записки Літвінов надав радянському наркомові доволі вичерпну інформацію про те, яку позицію в «австрійському питанні» посідали лідери Великобританії, США та уряд у вигнанні Чехословаччини. Також Літвінов проаналізував промислові потужності цієї країни, її аграрний потенціал (який було визнано недостатнім) та нездатність Австрії до автаркічного існування внаслідок залежності від надходження коксу та вугілля з-за кордону⁹⁹.

Усі союзники виступали за те, щоб надати Австрії незалежність після перемоги над Німеччиною. Водночас, різні політичні діячі пропонували власні механізми реалізації вказаної ідеї.

Представник чехословацького уряду в екзилі, виконувач обов'язків міністра закордонних справ Ріпка наполягав на тому, щоб факт незалежності Австрії був закріплений в мирному договорі¹⁰⁰.

Сполучені Штати визнавали аншлюс Австрії незаконним, і тому не вважали за потрібне зважати на ті перетворення, яких вона зазнала з 1938 року у складі Райху.

Особливу позицію зайняла Велика Британія, що запропонувала одразу кілька варіантів повоєнного устрою Австрії:

1. Австрія залишається в складі Німеччини на правах федерації.
2. Включення Австрії до складу південно-німецької федерації.
3. Відновлення Австрії як вільної та незалежної країни.
4. Включення Австрії до Центрально-європейської або східно-європейської федерації¹⁰¹.

⁹⁹ Из записки заместителя народного комиссара иностранных дел СССР М.М. Литвинова «Об обращении с Германией и другими вражескими странами в Европе», направленной народному комиссару иностранных дел СССР В.М. Молотову перед конференцией министров иностранных дел в Москве (19-30 октября 1943 г.). 9 октября 1943 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнолль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 30.

¹⁰⁰ Там само, с. 30.

Особисто Черчилль був прихильником ідеї створення Великої Дунайської конфедерації зі столицею у Відні. З цією метою він 13 грудня 1942 року написав листа міністру закордонних справ, у якому обґрунтовував необхідність мати у складі військ Британської Співдружності хоча б один австрійський підрозділ. Прем'єр-міністр зазначав, що він особисто дуже зацікавлений в Австрії і вважав «відокремлення австрійців та південних німців від прусаків [тобто від Німеччини] надважливим для гармонійної відбудови Європи»¹⁰². Достеменно невідомо як поставилися до такої ініціативи Черчилля інші члени уряду, але фактом залишається те, що жодних великих австрійських частин чи з'єднань у складі військ Британської Співдружності так і не було створено. Водночас, цікавим є те, що британський політик намагався піти майже тим самим шляхом, що й Радянський Союз, який мав у своєму складі польські та чехословацькі формування.

Радянська позиція стосовно повоєнного устрою ґрунтувалася на принципі анулювання всіх загарбань Німеччини, здійснених до та під час війни. До таких загарбань СРСР відносив Ельзас та Лотарингію, Судетську область та Австрію¹⁰³. У цьому контексті не було згадано Мемель (Клайпеду), що була в ультимативній формі передана Райху Литвою та Данциг, що до війни перебував у складі Польщі.

Також Літвінов навіть припускав передачу Австрії Південного Тіролю, що перебував у складі Італії¹⁰⁴. Таким чином, підсумовуючи аналіз цього документу, можна констатувати: всі союзники по антигітлерівській коаліції зійшлися на тому, що Австрія має бути відновлена як незалежна країна після

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² Churchill W. The Second World War. Vol. IV. London: Cassell and Co. Ltd, 1951. P. 810.

¹⁰³ Из записки заместителя народного комиссара иностранных дел СССР М.М. Литвинова «Об обращении с Германией и другими вражескими странами в Европе», направленной народному комиссару иностранных дел СССР В.М. Молотову перед конференцией министров иностранных дел в Москве (19-30 октября 1943 г.). 9 октября 1943 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнолль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 36.

¹⁰⁴ Там само, с. 32.

закінчення війни. Майже таку саму думку озвучували делегати цих країн на Московській конференції. Остаточну їхню позицію у ставленні до Австрії опубліковано у газеті «Правда». Вона передбачала визнання аншлюсу Австрії Третім Райхом незаконним актом агресії, визнавала потребу відновлення Австрії у статусі незалежної країни, однак не виключала відповідальності Австрії за участь у війні на боці Третього Райху¹⁰⁵. Доволі прозорим натяком можна вважати фразу: «під час остаточного врегулювання [цього питання] буде взято до уваги її [Австрії] власний внесок у власне визволення»¹⁰⁶.

З останнього речення можна припустити, що країни антигітлерівської коаліції сподівалися на активізацію Руху Опору на території Австрії. Очевидно, що союзникам були відомі контрверсійні обставини аншлюсу та вельми обмежений опір австрійців німецькій окупації. Заради справедливості варто зазначити, що Рух Опору в Австрії все ж існував, однак він так і не став масовим явищем й обмежився діяльністю кількох партизанських загонів у віддалених гірських регіонах австрійських Альп¹⁰⁷.

Поява у декларації пункту про відповідальність Австрії за участь у війні на боці Райху свідчила про те, що її повоєнний устрій ще буде додатково дискутуватися під час подальших консультацій між країнами антигітлерівської коаліції.

Дискусії навколо повоєнної долі Австрії продовжилися під час роботи Європейської Консультативної Комісії (ЄКК). Радянському представнику Гусеву було надано директиву про те, що найбільш важливими темами для Радянського Союзу є проблема військовополонених та питання окупації Австрії військами трьох держав¹⁰⁸. Це вкотре продемонструвало зацікавленість СРСР у своєму впливі на повоєнну долю цієї країни.

¹⁰⁵ Декларация об Австрии. *Правда*. 1943. № 271 (9407). 2 ноября. С. 2.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Keyserlingk R. *Austria in World War II: an Anglo-American dilemma*, 1988. P. 159.

¹⁰⁸ Справка 2-го Европейского отдела НКВД СССР о ходе обсуждения в Европейской консультативной комиссии вопросов об оккупации Австрии. 17 сентября 1944 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнольль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 39.

Діяльність ЄКК стала прикладом взаємодії дипломатичних представників трьох держав, що заслуговує на окреме опрацювання. Водночас, враховуючи дослідницьку оптику цієї роботи, варто сконцентруватися лише на тих рішеннях, що були прийняті щодо Австрії.

Безпосередньо під час перемовин американським представником була висунута теза про те, що концепція окупації Німеччини потребує перегляду, адже територія та кількість населення південної Німеччини були меншими, ніж в інших окупаційних зонах. З огляду на це американська сторона висунула пропозицію про те, що до південної зони окупації Німеччини варто було доєднати й Австрію¹⁰⁹.

Дискутувалося й питання про те, щоб включити Австрію до британської окупаційної зони, натомість Радянський Союз мав би виконувати функції окупаційної влади на території Східної Пруссії¹¹⁰.

У результаті довгих перемовин було досягнуто попереднього варіанту протоколів окупації. Після беззастережної капітуляції Німеччину, за винятком Берліна та Австрії, передбачалося розділити на три окупаційні зони. Кожну зону мали окупувати збройні контингенти однієї з трьох країн – США, Об'єднаного Королівства та СРСР»¹¹¹.

Радянський представник Гусєв наполіг на тому, щоб останнє речення було перифразоване. Насправді у ньому змінився лише порядок згадки країн: СРСР було названо першим, а далі йшло Об'єднане Королівство та США¹¹². Можливо, таким чином, Радянський Союз у традиційному для себе ключі підкреслював свою уявну першість серед країн антигітлерівської коаліції.

¹⁰⁹ Справка 2-го Европейского отдела НКВД СССР о ходе обсуждения в Европейской консультативной комиссии вопросов об оккупации Австрии. 17 сентября 1944 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кноль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 40.

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ Там само.

¹¹² Там само, с. 41.

До подібного кроку вдалися представники й Великої Британії, що поставили у своєму варіанті протоколу на перше місце саме Об'єднане Королівство¹¹³.

Варто зауважити, що робота ЄКК проходила вкрай повільно. Давалася взнаки потреба регулярних консультацій дипломатів не тільки з урядами своїх країн, а й безпосередньо з військовим керівництвом. Зокрема, засідання про окупацію Австрії мінімум тричі переносили на два тижні.

У результаті суто військового сегменту перемовин було ухвалене рішення про те, що США обмежаться лише незначними контингентами військ, натомість надішлють до Австрії 5 повітряних груп винищувачів, бомбардувальників та розвідувальних літаків, особовий склад яких нараховуватиме близько 20 тисяч осіб. Велика Британія вирішила використати для окупації «допоміжні контингенти» з військ Британської Співдружності¹¹⁴. Радянський Союз про потенційну кількість задіяних військ в окупації Австрії не повідомляв.

Але навіть в межах роботи ЄКК консолідованого рішення, щодо Австрії, що б потенційно задовольнило всіх, вироблено не було. Давалася взнаки бюрократична неповороткість та потреба регулярних консультацій з урядами. Очевидно, представники трьох країн розуміли, що від їх дипломатичного хисту залежатиме не тільки розподіл окупаційних зон, а й меж впливу їхніх країн у повоєнному світі. Єдиним принциповим рішенням стало розділення території Австрії у кордонах 31 грудня 1937 року на три зони окупації, за винятком так званого «Великого Відня», що мав бути також розділений на окремі зони¹¹⁵.

Оскільки загалом «австрійське питання» остаточно не було вирішене, виникала потреба для нових обговорень. Вони відбулися у лютому 1945 року

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Справка 2-го Европейского отдела НКВД СССР о ходе обсуждения в Европейской консультативной комиссии вопросов об оккупации Австрии. 17 сентября 1944 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнолль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 48.

¹¹⁵ Там само, с. 52.

під час Ялтинської конференції. СРСР визначив свою позицію з «австрійського питання» задовго до початку конференції. У доповідній записці заступника наркома закордонних справ Лозовського, поданій на ім'я Сталіна та Молотова, радянська позиція щодо Австрії окреслювалася такими пунктами:

1. СРСР може принципово висловитися щодо зміни австрійських кордонів за рахунок деяких районів Німеччини.

2. Прийнятним видавався варіант приєднання до Австрії тих областей Тіролю, населення яких розмовляє німецькою мовою.

3. СРСР має категорично протестувати проти будь-якої форми Дунайської федерації чи «католицького блоку», адже досить вірогідно, що ці утвори у майбутньому можуть стати зняряддям антирадянської політики.

4. Управління Австрією має відбуватися за такою ж схемою, як в Угорщині та Румунії, контрольованими радянськими військами. Будь-які зміни до цієї системи управління потрібно буде вносити лише тоді, коли американські та британські війська наблизяться до австрійських кордонів.

5. Радянський Союз категорично заперечував проти реставрації Габсбурзької монархії.

Навіть побіжний аналіз положень цієї записки може допомогти скласти враження про радянські наміри щодо Австрії. Логічним було б припустити, що негативне ставлення до ідеї відновлення монархії чи створення конфедерації пов'язане з тим, що їхніми ініціаторами виступали союзники СРСР по антигітлерівській коаліції, а утвердження їхнього впливу в Австрії не входило до планів Радянського Союзу.

Наявність згадки про систему окупаційної адміністрації СРСР в Угорщині можна вважати дещо іронічною, адже, за домовленостями Сталіна та Черчилля вплив Союзників в Угорщині мав бути розподілений у пропорції 50 на 50¹¹⁶. Незважаючи на це, відсутність американських чи британських

¹¹⁶ Черчилль В. Спогади про Другу світову війну. Т. II. Київ: Видавництво Жупанського, 2018. С. 424

військ унеможлилювала будь-який їхній реальний вплив на ситуацію в цій країні і забезпечувала фактичну владну монополію СРСР.

Водночас, найважливішою та водночас найбільш показовою є остання фраза відповідної записки: «Питання внутрішнього режиму Австрії мають вирішити самі австрійці під керівництвом Союзного (Радянського) командування»¹¹⁷. Вже з цього речення можна зробити попередні висновки щодо того, як оцінювало свій майбутній вплив у цій країні радянське керівництво.

Отже, усі домовленості 1941-1942 років, озвучені під час консультацій із союзниками по антигітлерівській коаліції розглядалися керівництвом СРСР винятково у контексті декларативної риторики і не сприймалися ним як обов'язкові до виконання. Виразну трансформацію радянської позиції можна логічно пов'язати зі стабілізацією ситуації на радянсько-німецькому фронті та наближенням поразки Райху.

Подальші консультації СРСР розглядав скоріше як дипломатичну необхідність задля підтримки відносин із ситуативними союзниками, а не в контексті реальних зобов'язань.

Той факт, що під час роботи ЄКК саме «австрійське питання» мало пріоритет для радянського керівництва, рельєфно оприявнює, що відповідно до наближення радянських військ до кордонів Австрії, плани щодо повоєнного устрою цієї країни почали набувати реальних обрисів.

¹¹⁷ Из записки заместителя наркома иностранных дел СССР С.Л. Лозовского о планах послевоенного устройства Австрии и позиции советской стороны перед конференцией трех союзников в Ялте (4-11 февраля 1945 г.). 23 января 1945 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кноль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 54.

Розділ VI. Становлення радянського окупаційного режиму в Австрії

Незважаючи на всі рішення та декларації, вони залишалися суто теоретичними документами до того моменту, поки одна з армій держав антигітлерівської коаліції не наблизиться до території Австрії. Найпершими формуваннями, що наблизилися до кордонів провінції «Остмарк», а саме таку назву отримала Австрія у складі Райху, стали 7-ма армія США¹¹⁸ та війська 2-го і 3-го фронту Радянської армії.

Як можна зрозуміти з радянських документів того періоду, основним завданням військ Червоної армії, що з боями просувалися вглиб Австрії, визначалося не тільки подолання опору німецьких військ, а й налагодження нормальних стосунків з місцевим населенням. Саме з цією метою було оприлюднено низку відозв радянського керівництва до австрійців. У них підкреслювалося, що Червона армія увійшла на територію Австрії не задля загарбання території, а для розгрому німецьких військ¹¹⁹. Представники радянської влади прозоро натякали бургомістру Відня, що СРСР не протестуватиме проти створення тимчасового уряду Австрії¹²⁰. Згідно з попередніми домовленостями із союзниками по антигітлерівській коаліції, питання про створення австрійського тимчасового уряду публічно не дискутувалося. Це створює додаткове розуміння того, що вже під час вступу радянських військ на австрійську територію у керівництва СРСР були геополітичні амбіції на першу роль у визначенні повоєнної долі цієї країни без попередніх консультацій з Великою Британією та США.

Роз'яснювальну та виховну роботу було проведено й серед бійців 3-го Українського фронту. Червоноармійцям пояснювали, що Австрія – це перша жертва німецької агресії і тому радянська армія має воювати з німецькими

¹¹⁸ MacDonald C. The last offensive. Washington: Center of Military History, 1993. P. 437-438.

¹¹⁹ Директива Ставки Верховного Главнокомандования № 11055 командующим войсками 2-го и 3-го Украинских фронтов об обращении к населению Австрии. 2 апреля 1945 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнолль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005.. С. 74-75.

¹²⁰ Там само.

військами, а не з місцевими жителями¹²¹. Також зазначалося, що німецька пропаганда систематично спотворювала образ Червоної армії, тому прихід радянських військ може викликати паніку серед місцевого населення¹²².

Особливі очікування радянське керівництво поклало на австрійський Рух Опору, який мав би полегшити завдання військової поразки німецьким військам. Подібні надії легко прослідкувати у характеристиці боїв 3-го українського фронту за Відень¹²³. Так, за інформацією, наявною у радянського командування, серед гарнізону Відня було 1200 солдатів-австрійців, два запасних батальйони, артилерійська батарея та 20.000 цивільних громадян – жителів Відня, які симпатизували Червоній армії та готували повстання проти німецьких військ¹²⁴. Однак, через зраду декількох повстанців, збройний виступ так і не відбувся¹²⁵. Навряд чи історик може довіряти інформації, поданій у цьому документі, адже вельми сумнівним виглядає наявність у Відні аж такої великої кількості симпатиків радянської влади, готових підняти повстання проти солдатів гарнізону міста, що склалися з залишків відбірних дивізій СС¹²⁶. До того ж, навряд чи зрада кількох повстанців могла зруйнувати плани збройного виступу понад 20.000 озброєних бійців, які ще могли розраховувати на підтримку артилерії. Скоріше за все, інформація про можливі масштаби повстання та рішучість самих повстанців була дещо перебільшеною.

Можна припустити, що допомога Радянській армії з боку австрійців могла би сприяти творенню образу того, як радянські війська пліч-о-пліч з австрійцями звільнили свою країну. Це б слугувало гарною пропагандою для покращення радянсько-австрійських відносин у майбутньому і могло

¹²¹ Из обращения военного совета войскам 3-го Украинского фронта. СССР — Австрия. 1938-1979 гг.: Док. и материалы / ред. И. Н. Земсков. Москва: Политиздат, 1980. С. 16.

¹²² Там само.

¹²³ Характеристика боев 3-го Украинского фронта за г. Вену. [После 15 апреля 1945 г.] Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнолль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 60-74.

¹²⁴ Там само, с. 88

¹²⁵ Там само.

¹²⁶ Dollinger H. The decline and fall of Nazi Germany and Imperial Japan. New York: Bonanza Books, 1982. P. 198-199.

додатково виправдати радянський вплив у цій країні. Натомість реальність виявилася більш прозаїчною: гарнізон Відня боровся до останнього, активно використовуючи фаустпатрони та запалювальну суміш проти радянських танків, а майже жодної допомоги радянським військам з боку австрійців надано не було¹²⁷. Ставало зрозуміло, що робітничий клас Австрії не надасть суттєвої допомоги радянським військам у визволенні своєї країни.

Пояснити радянську окупацію Австрії, а також збільшити вплив СРСР на повоєнну долю країни допоміг випадок. Якщо довіряти радянським джерелам, Карл Реннер сам прийшов до штабу 103-ї стрілецької дивізії РСЧА та заявив про те, що він, як останній президент парламенту, розігнаного в 1934 році прихильниками Енгельберта Дольфуса, міг би взяти на себе обов'язок формування тимчасового уряду¹²⁸. Реннер заявив: «Я старий, але порадою та ділом готовий допомагати становленню демократичного режиму. Тепер [себто станом на 4 квітня 1945] і в комуністів і в соціал-демократів одна мета – знищення фашизму»¹²⁹. Також у своїй промові старий політик згадав про те, що 9/10 населення Відня проти нацизму, однак жорстокий режим, а також бомбардування зробили їх малодушними¹³⁰. Можна сказати, що пророцтво старого експрезидента парламенту збулося, адже, як зазначалося вище, жодних практичних спроб допомогти підрозділам Радянської армії віденці так і не зробили.

Пропозицію Карла Реннера передали Сталіну о 14:00, а до отримання відповіді від генералісимуса, політик мав «перебувати в нашому [штабі 103-ї СД] розпорядженні». Відповідь від Сталіна прийшла о 19:30 того ж дня. Радянський диктатор ухвалив рішення про «вияв довіри до Карла

¹²⁷ Характеристика боев 3-го Украинского фронта за г. Вена. [После 15 апреля 1945 г.] Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнолль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 70.

¹²⁸ Шифротелеграмма командующего войсками 3-го Украинского фронта Ф.И. Толбухина и члена Военного совета фронта А.С. Желтова И.В. Сталину о встрече Командования 9-й гвардейской армии с К. Реннером. 4 апреля 1945 г. Там само, с. 84.

¹²⁹ Там само.

¹³⁰ Там само.

Реннера»¹³¹. Також передбачалося, що радянські війська допоможуть австрійському уряду відновити демократичний режим у країні¹³².

Згідно з джерелами, наступного дня новообраний голова ще не сформованого тимчасового уряду написав особистого листа Сталіну. Перш, ніж перейти до його змісту варто наголосити на тому, що існують певні обґрунтовані сумніви стосовно того, в яких умовах писався цей лист та чи є він дійсно оригінальним. Саме тому, варто зупинитися на тих моментах, що дають поставити під сумнів оригінальність цього документу.

Перше, що одразу привертає увагу, це наявність у листі радянських «ідеологічно правильних» формулювань. Соціал-демократ Реннер починає активно оперувати ідеологічно забарвленими термінами, притаманними більшовицькому пропагандистському дискурсу. Зокрема, він визначає переважну більшість населення Австрії, як «робітничий клас», який прагне домовитися з радянською комуністичною партією, що не відповідало справжньому рівню підтримки комуністичної партії серед населення Австрії¹³³.

У листі містилося прохання Реннера про взяття Австрії під протекцію Червоної армії: «Гітлерівський режим полишив нас тут на абсолютну безпорадність, безпорадними ми будемо стояти біля воріт великих держав, коли станеться переділ Європи. Вже сьогодні я прошу Вашої прихильної уваги до Австрії у Раді Великих й, оскільки трагічні обставини дозволяють, прошу Вас взяти нас під свій могутній захист»¹³⁴. Лист схожий скоріше на інспіровану спробу радянського керівництва обґрунтувати подальшу присутність своїх військ в Австрії, а також збільшення впливу радянських окупаційних сил, аніж щире прохання австрійського політика про допомогу.

¹³¹ Шифротелеграма Ставки Верховного Главнокомандования командующому войсками 3-го Украинского фронта с указанием «оказать доверие» К. Реннеру. 4 апреля 1945 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнолль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 86.

¹³² Там само.

¹³³ Солдатов О. Відновлення центральної адміністрації Австрії після Другої світової війни. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Т. 130. С. 50.

¹³⁴ Там само.

Також у самому тексті присутні достатньо грубі фактологічні помилки. Так, Реннер «згадує», як 1917 року зустрічався з Леніним на Стокгольмській конференції. Однак, як відомо, Ленін не брав участі в роботі конференції – про це не міг не знати сам Реннер. Тим більше, що у своїх записках Ленін вкрай негативно відгукувався як про саму конференцію, так і про її учасників¹³⁵.

Якщо розглядати вказаний лист без жодного контексту, то можна дійти висновку про можливе політичне загравання Реннера зі Сталініним на основі особистої симпатії. Однак враховуючи те, що більше ні в якій документації, залишеній після себе Карлом Реннером, не використовуються подібні ідеологічні звороти та формулювання, можна дійти до висновку, що текст листа писався не самим австрійським політиком або створювався під диктовку радянських спецслужб.

Після звільнення столиці Австрії перед радянським командуванням постало питання про призначення Віденського бургомістра. Важливість вирішення цього питання полягала в тому, що бургомістр Відня мав автоматично увійти до складу тимчасового уряду. Також варто зауважити, що якби не зустріч радянського командування з Реннером, то саме перед бургомістром радянські представники мали поставити питання про формування тимчасового уряду.

Оскільки радянська влада надавала велике значення контролю над Австрією, то мала підійти до вибору кандидатури бургомістра відповідально. Командувач 3-го Українського фронту маршал Толбухін визначив кількох можливих претендентів: колишнього бургомістра Відня на прізвище Зайтц (перебував у концтаборі на території Німеччини); Куншака (лідера лівого крила Християнсько-соціальної партії); Емерлінга (ще одного колишнього

¹³⁵ Ленин В. Полное собрание сочинений. Т. 34. «О Стокгольмской конференции». Москва: Издательство политической литературы, 1969. С. 99-102. Також див. Газета «Рабочий» № 2, 8 сентября (26 августа) 1917 г.

бургомистра Відня); Мікласа (колишнього президента Австрії) та врешті самого Реннера¹³⁶.

Також одразу було порушено питання про формування тимчасового уряду країни. За задумом Реннера до Національних Зборів мали увійти депутати у такому співвідношенні:

- соціал-демократи (35% місць)
- комуністи (35% місць)
- християнські соціалісти (20% місць)
- революційні соціалісти (профашисти [так в оригіналі] 10% місць)

На думку Толбухіна, пропозиція Реннера мала певний сенс, адже зберігала видимість конституційного підґрунтя, однак: «Пропозицію Реннера ... можна було б прийняти, якби це не підсилювало позиції католиків, соціал-демократів та груп дотичних до них [тобто всіх, окрім комуністів]. Увійшовши до складу уряду, ці групи сформують блок та будуть перешкоджати формуванню нових демократичних сил [тобто тих самих комуністів]»¹³⁷.

Таким чином, вже з цього документу можна зробити висновок про те, наскільки обмежену самостійність буде мати політика тимчасового уряду Австрії.

Зрештою, підсумовуючи все сказане про формування нового австрійського уряду, можна згадати фразу політичного радника командувача 3-го Українського фронту Коптелова: «Судячи з настрою Реннера, він дуже задоволений тим, що буде головою уряду й активно стає до роботи, але мені здається, що він до кінця не зрозумів сенсу наших пропозицій і не зробив для

¹³⁶ Шифротелеграма командуючого військами 3-го Українського фронту Ф.И. Толбухіна, члена Военного совета фронта А.С. Желтова, заведуючого 3-м Европейским отделом НКВД СССР А.А. Смирнова И.В. Сталину о кандидатах на пост бургомистра г. Вена и в состав Временного правительства Австрии. 15 апреля 1945 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнолль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 106-108.

¹³⁷ Там само.

себе необхідних висновків»¹³⁸. З цієї ремарки постає, що СРСР сприймав Реннера не як лідера звільненої Австрії, а, в першу чергу, як умовного промоутера радянських інтересів в цій країні, а також рупора прорадянських гасел.

23 квітня відбулося засідання лідерів австрійських політичних партій з приводу створення тимчасового уряду. На жаль, у радянських документах не вдалося віднайти інформацію про те, як саме відбувався процес обговорення. Відомо лише те, що за його підсумками було обрано 15 членів уряду: 4 соціал-демократів, 4 християн-демократів, 3 комуністів, 1 представник селянського союзу та ще 3 безпартійних. Було також обрано 4 заступників канцлера Реннера (фактично – міністрів без портфеля), по одному від кожної партії. У доповідній записці, надісланій маршалом Толбухіним, він зазначає, що такий склад австрійського уряду можна вважати цілком прийнятним¹³⁹.

24 квітня представників Великої Британії та Сполучених Штатів було поінформовано про факт створення тимчасового уряду Австрії. У листі викладено історію про те, як з радянськими представниками вийшов на контакт Карл Реннер, «готовий надати союзникам будь-яку допомогу в справі визволення та відновлення Австрії»¹⁴⁰. Також, у листі зазначалося, що саме Реннер пропонує зібрати всіх колишніх депутатів австрійського парламенту і вже з ними вирішувати склад тимчасового уряду.

Свою свідому відмову від проведення виборів до Національних Зборів радянське керівництво пояснювало також позицією Реннера. Згідно з його

¹³⁸ Сообщение и.о. политсоветника при командующем 3-м Украинским фронтом М.Е. Коптелова заместителю народного комиссара иностранных дел СССР В.Г. Деканозову о беседе с К. Реннером о создании Временного правительства Австрии. 19 апреля 1945 г. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнольль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 114.

¹³⁹ Телефонограмма по ВЧ командующего войсками 3-го Украинского фронта Ф.И. Толбухина в НКВД СССР об образовании Временного правительства Австрии. 23 апреля 1945 г. Там само, с. 118.

¹⁴⁰ Письмо заместителя народного комиссара иностранных дел СССР поверенному в делах США Дж. Ф. Кенану по вопросу об образовании Временного правительства Австрии. 24 апреля 1945 года. СССР — Австрия. 1938-1979 гг.: Док. и материалы / ред. И. Н. Земсков. Москва: Политиздат, 1980. С. 23

аргументом, станом на 15 квітня 1945 було звільнено порівняно невелику частину Австрії, а значну частину населення відправлено до Німеччини. Навряд чи відмову від проведення виборів можна пояснити лише зазначеними вище факторами. Можна припустити, що свою роль також відіграло те, що у випадку проведення загальних виборів втрутитися в їх перебіг Москві було би набагато складніше, ніж продиктувати Реннеру потрібний Кремлю склад австрійського уряду.

Закінчувався лист пасажем про те, що «оскільки створення тимчасового уряду може суттєво допомогти справі союзників у боротьбі за визволення Австрії від німецької залежності, радянський уряд вважає за можливе не перешкоджати Карлу Реннеру та іншим політичним діячам у їх роботі...»¹⁴¹. Склад тимчасового уряду Австрії союзникам по антигітлерівській коаліції радянською стороною не повідомлявся.

Таким чином, Радянський Союз просто констатував перед своїми союзниками по антигітлерівській коаліції, що всупереч домовленостям та без жодних попередніх консультацій, дозволив собі сформувати тимчасовий уряд Австрії. Саме від імені цього уряду 27 квітня було опубліковано прокламацію про незалежність Австрії. У ній йшлося про злочинність аншлюсу, а також про систематичні приниження гідності Австрії з боку нацистів. Також до відома австрійців доводилося положення Московської конференції про те, що «буде взятим до уваги її [Австрії] власний внесок в своє визволення». У відповідь на це уряд «мусив визнати, що цей внесок, внаслідок безпорадності нашого народу і країни, на його жаль, може бути тільки скромним, і що республіка буде змушена нести згадану відповідальність, не покладаючи боргових зобов'язань на переважну більшість свого народу»¹⁴². Це

¹⁴¹ Письмо заместителя народного комиссара иностранных дел СССР поверенному в делах США Дж. Ф. Кенану по вопросу об образовании Временного правительства Австрии. 24 апреля 1945 года. СССР — Австрия. 1938-1979 гг.: Док. и материалы / ред. И. Н. Земсков. Москва: Политиздат, 1980. С. 23-24.

¹⁴² Прокламация о независимости Австрии Временным правительством Австрии, выпущенная 27-го апреля 1945 г. 27-го апреля 1945 г. г. Вена. Красная Армия в Австрии.

твердження можна вважати певною формою визнання історичної відповідальності за участь австрійців у війні на боці Німеччини та майже повну відсутність Руху Опору.

Такий серйозний вплив Радянського Союзу в Австрії не міг не викликати сильного занепокоєння серед Великої Британії та США. На початку червня між Вінстоном Черчілем та Гаррі Труменом відбулася телефонна розмова, під час якої британський прем'єр наголосив: «Столиця Австрії, згідно з договором, має бути розділеною на чотири зони окупації, однак, жодна зі сторін, крім радянської не має там своїх військ, а жодні дипломатичні права там не працюють. Якщо ми підемо на поступки в цьому питанні, то будемо змушені вважати Австрію складовою радянізованої частини світу»¹⁴³. З цієї ремарки британського прем'єр-міністра стає зрозуміло, що він цілком усвідомлював: подальше збільшення впливу СРСР в Австрії призведе до її входження до радянської сфери впливу. Єдиним засобом, спроможним послабити цей вплив, могла бути присутність британських та американських військ у столиці країни, де перебували всі центральні органи влади Австрії.

У той же час, геополітичні апетити Москви не зменшувалися і станом на серпень 1945 року була висунута нова претензія. Під час Берлінської конференції Радянський Союз висунув пропозицію щодо поширення юрисдикції тимчасового уряду Австрії на всю територію країни. Союзники погодилися розглянути це питання лише після введення контингентів своїх військ до Відня¹⁴⁴. Це було їхньою єдиною вигодою досягнутою під час переговорів, у той час як Радянський Союз отримав у своє розпорядження уряд, влада якого розповсюджувалася на територію всієї країни.

Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кноль, Н. А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. С. 118.

¹⁴³ Carafano J. *Waltzing into the Cold War: the struggle for occupied Austria*. Texas: College Station, Texas A & M University Press, 2002. P. 46.

¹⁴⁴ Из сообщения о Берлинской конференции трех держав – СССР, США и Великобритании. СССР — Австрия. 1938-1979 гг.: Док. и материалы / ред. И. Н. Земсков. Москва: Политиздат, 1980. С. 35.

Незважаючи на весь свій вплив в Австрії, СРСР офіційно встановив дипломатичні відносини з цією державою лише 20 жовтня 1945 року. У документі, що засвідчив дипломатичне визнання тимчасового уряду, зазначалося, що СРСР допомагав йому ще з перших днів його існування і був свідком значних успіхів з боку австрійців у царині відновлення країни та її демократизації. У документі також наголошувалося, що Радянський Союз готовий надавати підтримку Австрії й надалі¹⁴⁵.

Таким чином перебіг подій засвідчив еволюцію радянської концепції окупації Австрії. У доволі короткий проміжок СРСР перейшов від виконання алгоритму дій, попередньо узгодженого на конференціях з іншими країнами антигітлерівської коаліції щодо Австрії, до втілення в життя власного бачення повоєнного устрою цієї країни. Враховуючи характер проаналізованих документів, навряд чи такі дії радянського керівництва можна пояснити лише ситуативною метаморфозою радянської зовнішньої політики.

Поява Карла Реннера та його листа слугувала лише каталізатором радянських амбіцій щодо Австрії, а не їх причиною. На підтримку цієї тези можна хоча б згадати схвальну позицію СРСР щодо формування Тимчасового уряду Австрії, висловлену ще під час наближення радянських військ до кордонів країни. З цього можна зробити висновок, що радянське керівництво відштовхувалося від розуміння невідворотності наближення переможного закінчення війни і намагалося за рахунок таких випадків радикального дипломатичного авантюризму збільшити свій геополітичний вплив у повоєнному світі та розширити його на якомога більшу кількість країн.

¹⁴⁵ Нота главнокомандуючого Центральної групи військ Червоної Армії Маршала Радянського Союзу І. С. Конєва Государственному Канцлеру Австрійської Республіки К. Реннеру о рішенні Радянського уряду встановити з Временним Австрійської Республіки дипломатичні відносини. 20 жовтня 1945. СРСР — Австрія. 1938-1979 гг.: Док. и материалы / ред. И. Н. Земсков. Москва: Политиздат, 1980. С. 35-36.

Висновки

На підставі проведеного дослідження можна дійти таких висновків та узагальнень:

1. Впродовж 1932-1938 років імовірність аншлюсу Австрії перебувала у зоні підвищеної уваги Кремля. Аналіз дипломатичних документів доводить, що під час низки консультацій та зустрічей з представниками Чехословаччини, Туреччини, Румунії, Італії, Польщі та Угорщини Радянський Союз активно проводив зондаж їхньої позиції, а також повідомляв свою думку стосовно вірогідності, а також значення аншлюсу Австрії для геополітичної ситуації у всьому регіоні. Це підважує позицію більшості радянських та російських історіографів, що використовують 1938 рік як нижню хронологічну межу вивчення радянської політики щодо Австрії та дає підстави для констатації про початок вивчення «австрійського питання» представниками зовнішньої політики СРСР задовго до аншлюсу.
2. Упродовж 1932-1938 років СРСР хоч і декларував ворожість до всіх «капіталістичних країн», цілком усвідомлював, що аншлюс Австрії стане лише початком експансіоністської політики Третього Райху та заохотить його до подальших загарбань. Виходячи з цих міркувань, для СРСР збереження Австрії як незалежної країни, а також рішуча реакція країн-сусідок Австрії на агресивні дії Гітлера було найбільш прийнятним варіантом. Водночас керівництво Радянського Союзу цікавила, насамперед, не доля Австрії, а власні інтереси в цьому регіоні.
3. Аналіз реакції Австрії на німецькі заходи, спрямовані на поглинання країни Німеччиною, підтвердив контрверсійність цієї події. Незважаючи на акції австрійського опору німецькій підривній діяльності на території країни, їх спорадичність та відсутність системного характеру звели нанівець всі спроби формування

організованого опору німецькому впливу в країні. Слабкість позиції австрійського уряду, пасивність австрійського Хаймверу, а також пронацистські симпатії католицького духовенства та багатьох звичайних громадян, створили умови, за яких примусове приєднання Австрії до складу III Райху відбулося без особливих труднощів для Берліну. Таким чином, зображення Австрії як першої жертви нацизму з точки зору історичної достовірності видається необ'єктивним. Додатково це підтвердила майже повна відсутність австрійського Руху Опору під час війни.

4. У період з 1938-1941 років радянська політика щодо Австрії зазнала низки метаморфоз. Радянський Союз був однією з двох країн, що різко висловилися з приводу аншлюсу Австрії під час асамблеї Ліги Націй. Бездіяльність цього органу колективної безпеки у запобіганні нацистської агресії проти Австрії слугувала для СРСР наочною демонстрацією не лише нагальної необхідності реформування самої Ліги Націй, а й конструювання дійсно ефективної системи колективної безпеки в Європі, що зможе протидіяти потенційним агресорам. Найбільш активним промоутером цієї ідеї став нарком закордонних справ СРСР Максим Літвінов. Пропозиції Літвінова європейські країни сприйняли доволі прохолодно, а політика умиротворення агресора продовжувалася надалі, що стимулювало перегляд зовнішньополітичної стратегії СРСР. Ідею створення системи колективної безпеки було остаточно відкинуто після того, як Літвінова на посаді наркома закордонних справ заступив найближчий підручний Й. Сталіна В'ячеслав Молотов. Після укладання німецько-радянського договору про ненапад Кремль став трактувати аншлюс Австрії як вияв німецького націоналізму та «збирання німецьких земель до купи».
5. У червні 1941 року СРСР був вимушений доєднатися до антигітлерівської коаліції через напад Німеччини. Аналіз дипломатичних документів періоду 1941 – 1945 років дав змогу

дослідити процес формування концепції погляду радянського керівництва на повоєнний устрій Австрії, який можна простежити за матеріалами конференцій та консультацій із країнами антигітлерівської коаліції. Вже у цих документах проступають виразні натяки на амбіції СРСР у цій країні. Зокрема, доволі промовистою видається фраза, вжита радянськими дипломатами в одному з меморандумів, про те, що австрійці самі мусять вирішити майбутнє своєї країни під керівництвом «Союзного (радянського) командування». Згідно з попередніми домовленостями СРСР з США та Великою Британією, йшлося лише про поділ Австрії на окупаційні зони, а не про жодні політичні метаморфози країни. У зв'язку з цим як очевидний факт постала ситуація, що рельєфно увиразнювала геополітичні амбіції Москви щодо Австрії.

6. Ще під час наближення Радянської армії до кордонів Австрії радянське керівництво розглядало ймовірність формування тимчасового уряду країни без жодних консультацій з іншими союзниками по антигітлерівській коаліції. За задумом радянського уряду, австрійських Рух Опору та звичайні громадяни мали б активно допомагати радянським військам під час визволення Австрії. У свою чергу, це б сприяло створенню позитивного образу радянських військ та ще більшого збільшення впливу СРСР на повоєнну долю Австрії. Незважаючи на це, відсутність активного Руху Опору на території Австрії, а також поразка Віденського повстання змусили СРСР переглядати свої плани.

Завдяки появі Карла Реннера та його листа до Йосипа Сталіна, радянському керівництву вдалося використати ці фактори для швидкого створення тимчасового уряду Австрії, склад якого був лояльним Радянському Союзу. Таким чином, ці заходи радянського керівництва сприяли утворенню впливу СРСР в Австрії, а також суттєво послабили позиції США та Великої Британії в цій країні.

Таким чином, співставивши концепцію окупації Австрії, сформовану на конференціях з Великою Британією та США, з комплексом заходів, ужитим воєнним та політичним керівництвом СРСР щодо Австрії після вступу радянських військ на територію країни, можна дійти до висновку, що СРСР цілком свідомо пішов на порушення своїх домовленостей. Враховуючи поспіх у створенні тимчасового уряду ще до повного визволення території Австрії, а також його склад, що мав бути затверджений у Кремлі, можна впевнено припустити, що повернення Карла Реннера на політичну арену та його вигідного для Москви листа слугувала лише каталізатором радянських амбіцій щодо Австрії, а не їх причиною.

Вписуючи простудійовані події у ширший контекст, можна дійти висновку про те, що приклад Австрії був загалом цілком характерним для радянської візії конфігурації повоєнного світу та впливу СРСР у ньому. Завдяки дипломатичним маневрам і тиску Сталіну вдалося домогтися дозволу союзників по антигітлерівській коаліції на радянську монополію щодо впливу у Болгарії та Румунії¹⁴⁶. Незважаючи на формальну згоду Сталіна не перешкоджати впливу союзників в Югославії та Угорщині, ці країни також опинилися у зоні впливу СРСР і поповнили «соцтабір».

Саме такі заходи створювали новий баланс сил у повоєнному світі, завдяки чому СРСР домогся розширення своєї зони впливу на набагато більшу кількість країн, ніж було узгоджено із союзниками по антигітлерівської коаліції.

У більшості своїй світові демократії вкрай стримано реагували на такі випадки політичного авантюризму. Двома винятками можна вважати хіба що Грецію, вплив Великої Британії в якій особисто відстоював Вінстон Черчилль та Австрію, яку врятувало те, що, на відміну від Югославії чи

¹⁴⁶ Черчилль В. Спогади про Другу світову війну. Т. II. Київ: Видавництво Жупанського, 2018. С. 424–426.

Болгарії, на її території було створено окупаційні зони й інших країн антигітлерівської коаліції.

Велику роль відіграло й швидке наближення американських військ до кордонів Австрії в квітні-травні 1945 року. Їхня присутність унеможливила становлення повної радянської монополії на владу в цій країні. Зокрема, ця заувага є важливою тому, що з огляду на приклад Польщі в умовах відсутності військ Союзників і, як наслідок, можливості реально впливати на ситуацію в країні, СРСР нівелював попередні домовленості та пост фактум включив країну до своєї зони впливу.

Водночас, важко заперечувати, що авантюрні дії радянського керівництва, помножені на ситуативну співпрацю з Карлом Реннером, сприяли тому, що ініціатива в питанні повоєнного облаштування Австрії належала саме СРСР. Фактично, створення маріонеткового лояльного уряду сприяло тому, що радянський вплив у країні обмежувався винятково необхідністю консультуватися із представниками інших країн, що відповідали за свої окупаційні зони.

Аналіз сучасної позиції Австрії засвідчує, що досліджувані події залишили сильний відбиток на цій країні і відгомін радянського впливу час від часу виявляється в її політиці і дотепер. Сентимент саме до радянської армії, що трансформувався в симпатії та ресентимент до РФ, є тим фактором, що вирізняє країну серед європейської спільноти та водночас залишається неподоланим викликом для її політики пам'яті.

Під час підготовки кваліфікаційного проекту в архівосховищах вдалося виявити низку інформативно насичених джерел, що створюють евристичні ніші для подальшого студювання теми, а також концептуалізації емпіричних масивів, які сприятимуть деконструкції радянських та сучасних російських історичних міфів. Водночас майбутні напрацювання у вказаній тематичній ніші мають націлюватися на засвоєння гірких, складних уроків минулого, утвердження верховенства права, повагу до свободи вибору інших народів і

дотримання принципів територіальної цілісності, демократії, а також системи міжнародної безпеки.

Список використаних джерел та літератури

Неопубліковані джерела:

РГАСПИ. Ф. 458. Оп. 9. Д. 292. (Lageberichte Generaldirektion für die öffentliche Sicherheit des Bundeskanzleramts der Republik Österreich über Vorfälle politischen Charakters in den unterschiedlichen Regionen des Landes im Zeitraum 1.-20. Dezember 1937. Originale: Rotaprint-Kopien mit handschriftlichen Vermerken)

РГАСПИ. Ф. 458. Оп. 9. Д. 293. (Informationsschreiben der Generaldirektion für die öffentliche Sicherheit des Bundeskanzleramts der Republik Österreich über den Kurzwellenfunksender der KPD für Österreich und Text des Anschreibens an das Generalsekretariat der Vaterländis).

Опубліковані джерела:

Документы внешней политики СССР. Т. XV. 1 января-31 декабря 1932 г. / ред. Г. К. Деев, Ф. П. Доля и др Москва: Политиздат, 1969. 870 с.

Документы внешней политики СССР. Т. XVI. 1 января-31 декабря 1933 г. / ред. Г. К. Деев, Б. П. Мирошниченко и др Москва: Политиздат, 1970. 921 с

Документы внешней политики СССР. Т. XVII. 1 января-31 декабря 1934 г. / ред. Г. К. Деев, Ф. П. Доля и др. Москва: Политиздат, 1971. 882 с.

Документы внешней политики СССР. Т. XIX. 1 января-31 декабря 1936 г. / ред. Г. К. Деев, М. С. Капица и др. Москва: Политиздат, 1974. 824 с.

Документы внешней политики СССР. Т. XXI. 1 января-31 декабря 1938 г. / ред. Г. К. Деев, И. Н. Жуковский и др. Москва: Политиздат, 1977. 794 с.

СССР — Австрия. 1938-1979 гг.: Док. и материалы / ред. И. Н. Земсков. Москва: Политиздат, 1980. 159 с.

Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955: Док. / Х. Кнолль, Н.А. Абрамов и др. Грац, Вена, Мюнхен, 2005. 980 с.

Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны / Ин-т истории Венг. АН. Москва: Изд-во иностр. лит., 1962. 368 с.

СССР — Германия. 1932-1941 / ред. С. В. Кудряшов. Москва: Историческая литература, 2019. 640 с.

Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. VI. 1933-1938 гг. / ред. И.А. Хренов, Т. Цесляк. Москва: Наука, 1969. 434 с.

Періодика:

Декларация об Австрии. *Правда*. 1943. № 271 (9407). 2 ноября. С. 2.

О Стокгольмской конференции. *Рабочий*. 1917. № 2. 8 сентября (26 августа).

Спогади:

Ленин В. Полное собрание сочинений. Т. 34. «О Стокгольмской конференции». Москва: Издательство политической литературы, 1969. 584 с.

Черчилль В. Спогади про Другу світову війну. Т. II. Київ: Видавництво Жупанського, 2018. 550 с.

Churchill W. The Second World War. Vol. III The Grand Alliance. London: The Reprint Society, 1950. 718 p.

Churchill W. The Second World War. Vol. IV. London: Cassell and Co. Ltd, 1951. 939 p.

Schuschnigg K. Austrian requiem. New York: G.P. Putnam's Sons, 1946. 322 p.

Візуальні джерела:

Bundesarchiv, Bild 183-1987-0922-500. Sehnsucht von Geschlechtern fand ihre Erfüllung: Österreich kam wieder heim zum Reich. URL:

<https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?yearfrom=&yearto=&query=Anschluss+%C3%96sterreich&page=3> (дата останнього звернення: 31.07.2025).

Bundesarchiv, Bild 183-1983-1020-505. Scherl: Glückstrahlende Menschen in Salzburg. URL:

<https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?yearfrom=&yearto=&query=Anschluss+%C3%96sterreich&page=3> (дата останнього звернення: 31.07.2025).

Bundesarchiv, Bild 183-S37786. Auch Innsbruck atmet nach fünfjähriger Unterdrückung aus. URL:

<https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?yearfrom=&yearto=&query=Anschluss+%C3%96sterreich&page=3> (дата останнього звернення: 31.07.2025).

Bundesarchiv, Bild 183-H03189. Einmarsch der deutschen Truppen in Österreich. IR 61 zieht in Kufstein ein.

URL: <https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?yearfrom=&yearto=&query=Anschluss+%C3%96sterreich&page=3> (дата останнього звернення: 31.07.2025).

Література:

Монографії, збірки статей, брошури, тези конференцій:

Деак І. Європа на суді. Історія співпраці, опору та відплати під час Другої світової війни. Київ: Дух і Літера, 2025. 336 с.

Кіссинджер Г. Дипломатія. Київ: М-БУКС, 2020. 864 с.

Маккін Д. І сталася тьма. Рузвельт, Гітлер і західна дипломатія напередодні війни. Київ: Лабораторія, 2022. 400 с.

Назарія С. Международные отношения в эпоху мировых войн: Факты и мифология. Кишинёв, 2012. 657 с.

Трубайчук А. Містер з парасолькою. Невілл Чемберлен. Київ: Асоціація істориків «Істина», 1994. 106 с.

Carafano J. Waltzing in the Cold War the struggle for occupied Austria. Texas University Press, 2002. 248 p.

Gluckstein D. A People's History of the Second World War: Resistance Versus Empire, 2012. 288 p.

Grenville J. The major international treaties, 1914-1973; a history and guide with texts. New York: Stein and Day, 1974. 575 p.

Keyserlingk R. Austria in World War II: an Anglo-American dilemma, 1988. 328 p.

Luza R. Austro-German relations in the Anschluss era. Princeton, Nh: Princeton University Press, 1975. 438 p.

MacDonald C. The last offensive. Washington: Center of Military History, 1993. 532 p.

Mitcham S. The rise of the Wehrmacht. The German Armed Forces and World War II. Volume 1. London: Greenwood publishing group, 2008. 724 p.

Scott G. The rise and fall of the League of Nations. London: Hutchinson, 1973. 432 p.

Shepherd G. Anschluss; the rape of Austria. London: Macmillan, 1963. P. 222.

Shepherd G. The Anschluss. London: Macmillan & Co Ltd, 1963. 222 p.

Stelzl-Marx B. Stalins Soldaten in Österreich. Wien: Böhlau Verlag, 2012. 865 p.

Wilks B. The Allied occupation of Austria, 1945-1955. University of Alberta, 1964. 140 p.

Статті:

Лавров С. К обстоятельствам раздела на зоны Германии и Австрии. *К 80-летию Великой Победы: сборник статей Совета Безопасности Российской Федерации*. Москва: Издательство «Известия», 2025. С. 348–361.

Солдатов О. Відновлення центральної адміністрації Австрії після Другої світової війни. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Т. 130. С. 47–53.

Швейцер В. Австрия в геополитических планах СССР (середина 30-х – начало 40-х гг.). *Современная Европа*. 2018. № 5. С. 142–149.

Швейцер В. Советский Союз и Аншлюс 1938 года. *Научно аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 1(2). С. 225–228.

Beer S. The Soviet occupation of Austria, 1945-1955. Recent research and perspectives. *Akadeemia*. 2007. P. 1-11.

Mueller W. Stalin and Austria: New Evidence on Soviet Policy in a Secondary Theatre of the Cold War, 1938–53/55. *Cold War History*. 2006. № 6(1). P. 63–84.